

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Maarja Valk

**Kui tõlkijast saab jutustaja. Muinasjutu „Ali Baba ja
40 röövlit” tõlgete võrdlus**

Magistritöö

Juhendaja Katrin Kern

TARTU 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Tõlketeooriad. Kuidas tõlkida kultuuri?	5
1.1. Globaalsed tõlkemeetodid	6
1.2. Lokaalsed tõlkemeetodid.....	7
2. 1001 öö tõlked: ajalooline ja kultuuriline kontekst	11
2.1. 1001 öö muinasjuttude tõlkelugu: Gallandist Mahdini	11
2.2. 1001 öö tõlked eesti keeles.....	15
3. Eesti tõlkelugu. Võimalikud periodiseeringud	20
4. Ali Baba tõlgete võrdlus. Uurimuse eesmärgid ja ülevaade materjalist	22
4.1. Ali Baba tõlgete varieeruvuse põhjustest	24
4.2. Ülevaade Ali Baba tõlgete sõnavarast	27
4.3. Ali Baba tõlgete motiivide võrdlus ja analüüs	33
4.3.1. Tegevuskoht	33
4.2.2. Ali Baba ja rikka venna võrdlus	35
4.2.3. Ali Baba on leidnud varanduse ja ta naine tahab laenata kaalu või möödunõud	39
4.2.4. Kassimi naine paljastab Ali Baba saladuse	41
4.2.5. Kassim jääb koopasse lõksu, sest on unustanud võlusõna	43
4.2.6. Ali Baba läheb Kassimi perele viimase surmast teatama ja orjatüdruk avab talle ukse.....	46
4.2.7. Orjatüdruk läheb apteeki rohtu ostma, et inimestel jääks mulje Kassimi haigestumisest.....	48
4.2.8. Orjatüdruk otsib inimest, kes Kassimi keha kokku õmbleks	50
4.2.9. Kassimi matusetseremoonia	52
4.2.10. Röövlipalik tahab koos kaaslastega maskeeritult Ali Baba majja tungida	55
4.2.11. Palik tuleb sõprust teeseldes Ali Baba majja, kuid keeldub soola söömast.....	58
4.2.12. Orjapiiga riietab end tantsijannaks, et röövlipalikku rünnata.	59
Kokkuvõte	63
Kirjandus	65
Summary	68

Sissejuhatus

Lõputöö eesmärk on võrrelda eesti keeles ilmunud „Ali Baba ja 40 röövlit” (edaspidi lühiduse mõttes *Ali Baba*) tõlkeid, kõrvutada neid võimalike lähtetekstidega ning analüüsida nende tõlgete varieeruvust ja varieeruvuse põhjuseid nii sõnavara kui ka motiivide tasandil.

Jõudsin Ali Baba tõlgete uurimise ja võrdlemiseni üsna ootamatult. Plaanisin kirjutada lõputöö reaalide ehk nn kultuurisõnade tõlkimisest eesti keelde ja üsna juhuslikult avastasin, et 1001 öö muinasjutte tõlgiti esmakordselt eesti keelde juba 19. sajandi teisel poolel ning muinasjutukogumikke on välja antud pea igal järgneval ajalooperioodil. See avastus tekitas huvi, kas ja kuidas eri perioodidel avaldatud samad tekstid üksteisest erinevad, arvestades, et tõlked on suure tõenäosusega eesti keelde jõudnud erinevate lähtekeelte kaudu. Töö alguses ei osanud ma tegelikult oodatagi, kui keeruline on selle kogumiku tõlkelugu, küll aga arvestasin asjaoluga, et tõlked on läbinud palju vahenduskeeli ning see ärgitas huvi tundma, kui palju on see lugu mõjutanud või mida see on tähendanud reaalide tõlkimise kontekstis.

Töö käigus selgus, et tegelikult on 1001 öö muinasjutud (edaspidi lühiduse mõttes *Ööd*) oma sisult äärmiselt varieeruvad. Sellel on olnud mitmesugused põhjused, kuid peamisena võib välja tuua seda, et *Ööd* on levinud erinevates käsikirjades ja üht nn algset käsikirja, millest kõik ülejäänud on välja kasvanud, pole olemas. Erinevates käsikirjades leidunud lood on varieerunud oma sisult, ühtlasi ei ole need *Ööde* lugusid sisaldavad kogumikud hõlmanud ühtesid ja samu lugusid – ilmselt seegi asjaolu on omakorda andnud tõlkijatele ja toimetajale tavapärasest suurema vabaduse tekste enda tõekspidamiste järgi ümber teha, seega ei saa rääkida tavapärasest ilukirjandustõlkest, kus tõlkija peamine eesmärk on lähtekeele teksti võimalikult täpselt sihtkeelde ümber panna, vaid pigem on nad tekstide vahendamisel lähtunud enda taustateadmistest ja tõekspidamistest. Peale selle on tõlkija ja/või toimetaja vabadust ehk mõjutanud seegi asjaolu, et tegemist on rahvaloominguga, mitte ilukirjandusliku teosega, millel on oma kindel autor. Kui vaadelda ja võrrelda Eestis ilmunud tõlkeid, mis on ilmunud lastele mõeldud kogumikes, siis torkab silma, et näiteks Ali Baba loo süžee on läbi teinud üsna suured muutused. Sageli on neid lugusid lastele vabalt ümber jutustanud ja välja andnud kirjanikud. Seega ei ole tõlgete võrdlemisel oluline enam ainult küsimus selles, kuidas on vahendatud reaale, või neid ei saa võrrelda pelgalt sõnavara- või lausetasandil, vaid tuleb vaadata tervikuna, miks on tekst teinud läbi just sellised muutused ning milline on

selles muutuses olnud lähteteksti või tõlkija roll, ühtlasi tuleb arvestada konteksti ehk seda, kuidas on tõlget mõjutanud aeg, mil ta on ilmunud, või keskkond, milles tõlge on välja antud.

Töö teoreetilises osas olen teinud ülevaate ilukirjanduse tõlkimise vaatepunktist nii olulisest ekvivalentsi küsimustest, reaali definitsioonidest ja Newmarki reaalide tõlkemeetoditest, lisaks olen teinud lühikese kokkuvõtte eesti tõlketraditsioonist ja selle eri perioodidest. Peale selle olen teinud kokkuvõtte *Ööde*, sh Ali Baba jutu tõkeloost nii maailmas kui ka Eestis ja pakkunud välja tõkeloo võimaliku periodiseeringu, kuivõrd kõik need asjaolud on kontekst, mis on olnud tekstide varieerumise põhjuseks.

Töö praktilises osas olen uurinud ja võrrelnud „Ali Baba” muinasjututõlkeid järgmiselt: olen valinud välja kindlad muinasjutud ning nende süžeeiline ja sõnavara omavahel kõrvutanud ja võrrelnud. Analüüsi aluseks on kõik (v.a üks väikelastele mõeldud raamat) eesti keeles ilmunud Ali Baba tõlked ning olen neid kõrvutanud Antoine Gallandi prantsuskeelse, Richard Burtoni ingliskeelse ja Jaakko Hämeen-Anttila soomekeelse versiooniga. Olen analüüsinud eestikeelsetes tõlgetes leiduvat sõnavara ja peale selle olen analüüsinud 12 muinasjutumotiivi, mis sisaldavad kas mõnd reaali või kirjeldavad mingisugust kultuurispetsiifilist olukorda või sündmust. Kõige enam olen motiivide valikul lähtunud 1939. aastal ilmunud Leet Jaagu Ali Baba tõlkest, kuivõrd see sisaldab kõige rikkalikumalt reaale, selle tekst sisaldab pealegi paari kummalist elementi ning seda teksti saab kõrvutada tõlke aluseks oleva tekstiga. Nimelt lähtub Leet Jaagu tõlge selgelt Richard Burtoni ingliskeelsest tõlkest, suure tõenäosusega ei ole seal vahel olnud mõnd teist tõlget, kuigi seegi on võimalik. Huvitav analüüsiobjekt on lisaks Leet Jaagu tõlkele olnud veel Andres ja Ly Ehini Ali Baba muinasjutu tõlge, mille motiivid kattuvad Leet Jaagu tõlkega. Nendegi tõlke puhul oli võimalik kasutada algallikat ehk siis Jaakko Hämeen-Anttila soomekeelset versiooni. Kõikides teistes muinasjuttudes on mõni Leet Jaagu või Andres ja Ly Ehini tõlgetes esinev motiiv kas osaliselt või täielikult puudu.

Täna oma juhendajat Katrin Kerni, kes mind alguses üldse ärgitas reaalide teemal kirjutama ja kes on andnud häid nõuandeid selle kohta, millele töös tähelepanu pöörata ning juhtinud tähepanu mitmesugustele fakti- ja tähelepanematusesündinud vigadele. Soovin veel väga tänada oma perekonda, kes on kõik need aastad mu õpinguid kõigiti toetanud. Olen veel tänulik Ly Ehinile, kes oli valmis minuga kohtuma ja minu 1001 öö kogumiku tõlkimist puudutavatele küsimustele vastama, ja Kadri Rahusaarele, kes saatis mulle Jaakko Hämeen-Anttila soomekeelse versiooni.

1. Tõlketeooriad. Kuidas tõlkida kultuuri?

Paljude tõlketeoreetikute jaoks on keskne teema olnud ekvivalentsi ehk samatähenduslikkuse küsimus: st kas ja kui täpselt suudab tõlge edasi anda originaalteksti mõtet. „Routledge'i tõlketeooria entsüklopeedia” (*Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, edaspidi RETS) alustab teema kirjeldust lausega: „Equivalence is a central concept in translation theory, but is also a controversial one.” (RETS 2009: 96) See tähendab, et tõlketeoreetikud on ekvivalentsust mõistnud isemoodi kuni selleni välja, et selle saavutamine ei olegi võimalik. Põhjalikku ülevaadet ekvivalentsuse teemal tehtud uuringutest on võimalik lugeda näiteks Klaarika Kaldjärve doktoritööst „Autor, jutustaja ja tõlkija. Borgese autofiktsioonid eesti keeles”, ühtlasi leidub hea ülevaade ekvivalentsusteooriate kohta Jeremy Munday teoses „An Introduction to Translation Studies”.

Mõnede tuntumate ekvivalentsusteooriate näidetena võib tuua nt Eugene Nida teooria, milles eristatakse Chomsky generatiivse grammatika eeskujul lausetel süvastruktuuri (ingl *deep structure*), mille tõlkimine tähendab ühe keele koodi dekodeerimist teises keeles, ja pindstruktuuri (ingl *surface structure*), mis allub fonoloogia- ja morfoloogiareeglitele (Munday 2008: 40–41); funktsionalistliku ehk *skopos*-teooria (Katharina Reiss, Hans Vermeer), kus esmaoluline on tõlke kommunikatiivne funktsioon ning lõpptulemus sõltub tõlkija ja tõlke eesmärgist (mis võib olla lähteteksti omast erinev). (Kaldjärv 1997: 62); Gideon Toury teooria, milles ta väidab, et tõlkenormid on suundumused, mis teatud perioodil määravad tõlke iseloomu ning iga tõlge sõltub oma ajastu normidest, kontekstist, milles ta on loodud (Kaldjärv 2007: 62–63).

Alates 1980. aastatest on tõlkimises nähtud pigem kultuurilist kui keelelist tegevust. Juliane House järgi on kultuuriuuringute esiletõus seotud üldise suundumusega humanitaarteadustes, selle eelkäijaks võib pidada ka Praha koolkonda ja briti kontekstualismi, mis mõistsid keelt kui eeskätt kultuurilist nähtust. (House 2002: 92) Selle suuna üheks mõjukamaks teoseks võib pidada 1990. aastal ilmunud koguteost „Translation, History and Culture”, millele on eessõna kirjutanud Susan Bassnet ja André Lefevere. Nad leiavad, et tõlget on nähtud liialt tekstikesksena, kuid vaja on uurida ka kultuurikonteksti ehk seda, kuidas tekst mõjutab kultuuri ja kultuur teksti.

Ekvivalentsusteooriaga on olnud seotud küsimus reaaside tõlkimisest. Termin *reaal* ise tuleb ladinakeelsest sõnast *realis*, mis tähendab 'tegelik, tõeline'. Pole üheselt selge, kes seda terminit esimesena kasutas. Mari Laan on magistritöös välja toonud nõukogude ehk slaavi koolkonna, kes käsitles reaaside tõlkimist 1950ndatel aastatel (2006: 12). Sergei Vlahhov ja Sider Florin nimetavad aga näiteks M. P. Aleksejevit, kes on seda terminit kasutanud juba 1931. aastal, ja U. L. N. Sobolevi, kes 1952. aastal defineeris reaali (1980: 13), samas võib oletada, et sõna võis kasutusel olla juba varem.

Anne Lange defineerib „Tõlkimise aabitsas” reaali kui geograafilist, olustikulist, poliitilist, administratiivset, seltskondlikku jm fakti, mis võib teose lähtekultuuris olla sootuks teine kui tõlke lugeja kultuuris. Nende tõlkimisel pole üheseid vasteid ja palju jääb tõlkija otsustada. Palju sõltub ka teksti tüübist, otsus peab igal juhul lähtuma taustateadmistest. (Lange 2008: 36)

Eri uurijad on kasutanud reaali kohta teisigi nimetusi. Klaarika Kaldjärv on nimetanud sõna *kultuuritermin* (2007: 67), „Eesti keele käsiraamatus” on nimetatud *eksotisme* – need on sõnad või väljendid, mis tähistavad tihedasti ühe rahvaga seotud mõisteid. Nende mõistete jaoks eesti keeles teisi sõnu pole ning nad annavad edasi kohalikku koloriiti. (EKK 2007: 612-613) Peter Newmark kasutab terminit *cultural words* ehk kultuurisõnad, mida ta eristab nii-öelda universaalsetest, kõigis keeltes samatähenduslikest sõnadest (1988: 94).

Reaale on püütud ka liigitada, kuid uurijad pole nende klassifikatsioonides üksmeelele jõudnud. Ütleb ju sõna *kultuuritermin* isegi, et tegemist on mingit kindlat piirkonda iseloomustavate sõnarühmadega, olgu siis tegemist etnilise, sotsiaalse või organisatoorse kultuuriga, loomade või taimedega. Osa uurijaid, kuid mitte kõik, on reaasideks pidanud ka pärisnimesid.

1.1. Globaalsed tõlkemeetodid

Laan on magistritöös eristanud kaht: globaalset ja lokaalset tõlkemeetodit. Globaalne tõlkemeetod tähendab üleüldist, tervet teksti hõlmavat, lokaalne üksikuid tõlkeprobleeme puudutavat strateegiat.

Reaaside tõlkimisel on laias laastus võimalik valida kaks meetodit: kas kodustada, st muuta võõras keel omaks, või rõhutada teksti võõrapärasust, kõige tähtsamaks küsimuseks tõlkimisel on see, kuidas säilitada „kohalik koloriit”. (Laan 2006: 11). See

tähendab, et globaalne tõlkemeetod tähendab valikut kas ühe või teise, kodustava või võõrapärastava kasuks.

Reaalide tõlkimisel on suur tähendus ajalisel ja kultuurilisel distantil, st mida suurem see distant on, seda keerulisem on neid teise keelde vahendada.

Laan väidab, et distant võib samas olla ajas muutuv nagu kultuuri. Mõne kultuurinähtuse kadumisega unustatakse ka reaalsed või vastupidi, nad ületavad kultuuripiire ja saavad tuntumaks. (2006: 14–15)

Kaldjärv käsitleb doktoritöös kodustamise ja võõrapärastamise küsimust: millisel juhul on õigustatud võõrapärastamine, millistel juhtudel kodustamine. Äärmise võõrapärastamine võib anda raskesti loetava teksti, äärmise kodustamine aga võib tekitada piiratud teksti. Kaldjärv arvab ise, et võõrapärasuse säilitamine on oluline, kuivõrd see rikastab nii tõlkekeelt kui ka vastuvõtvat kultuuri. (2007: 67–69)

Kaldjärve hinnangul sõltub kodustamine või võõrapärastamine ka kultuuri vanusest ja suuruselt. Näiteks mida vanem, suurem ja „tugevam” on kultuur, seda olulisem on selles omakirjandus ja teisejärgulisem tõlkekirjandus. Nooremates ja nõrgemates kultuurides on aga tõlked avatumad originaali vormile ja ideele, sest neid on vaja omakultuuri täiendamiseks. Seetõttu arvatakse, et väiksemad kultuurid aktsepteerivad võõrast kergemini. (2007: 70)

1.2. Lokaalsed tõlkemeetodid

Lokaalsed tõlkemeetodid on meetodid või strateegiad, mida tõlkija kasutab üksikute tõlkeprobleemide lahendamisel. Tõlketeoreetikud on esitanud mitmesuguseid meetodite liigitusi. Alljärgnevalt esitan Peter Newmarki üsna detailse tõlkemeetodite liigituse, mille leiab tema põhjalikust tõlkeõpetuse käsiraamatust „A Textbook of Translation” (1988). Olen meetoditest ülevaate tegemisel võtnud aluseks Mari Laane magistritöös tehtud kokkuvõtte, mida olen täiendanud. (Newmark 1988: 81–93), (Laan 2006: 27)

1. Laen või transkriptsioon (*transference* 'ülekanne'). Laenamine tähendab, et tõlkimisel kasutatakse sihtkeeles lähtekeele sõna. Newmark defineeribki, et see sõna on *loan word* 'laensõna', kuid eesti keele võrdluses tähendaks see siiski kas tsitaat- või võõrsõnade kasutamist (nt *deja vu* 'juba nähtud', *basaar* 'turg'). Transkriptsiooni soovib Newmark kasutada eeskätt päris- ja kohanimede

puhul, juhul kui neile ei leidu tunnustatud tõlget, vt 9, tänavanimede, ajalehtede, ajakirjade ja isegi ka veel tõlkimata filmide pealkirjade puhul.

2. Naturaliseerimine (*naturalization*). Lähtekeelne sõna kohandatakse kõigepealt sihtkeele hääldusele ja seejärel morfoloogiale. Eesti keeles sobivad naturaliseerimise vastena laensõnad (nt *suhkur*, *vorst*). Võib väita, et tegemist on reaallidega, mille ajaline ja ruumiline distant on juba nii väike, et tegelikult ei kujuta need enam endast otsest tõlkeprobleemi¹.
3. Sihtkultuuri vaste (*cultural equivalent*). Algteksti reaali ligikaudne tõlkimine sihtkeele reaali kaudu. Newmark arvab, et seesugune tõlkimine ei ole eriti täpne ega soovitatav, kuid toob teksti lugejale lähemale, seepärast tasub neid kasutada tekstides, mille lugeja on ükskõikne lähtekeele kultuuri suhtes (nt *džinni* asemel *vaim*).
4. Funktsionaalne vaste (*functional equivalent*). Kultuurisõna asendamine neutraalse sõna või spetsiifilise terminiga (nt *seim* – *poola parlament*). Seda peab Newmark kõige paremaks viisiks, kuidas reaali tõlkida või seda keeles omastada. See meetod võib tegelikult kattuda järgmise meetodi ehk kirjeldava vastega.
5. Kirjeldav vaste (*descriptive equivalent*). Kultuurisõnale kirjeldava selgituse andmine, mida Newmark peab mõnel juhul vajalikuks. Meetodit võib ilmselt vaja minna siis, kui reaali on sihtkeeles tundmatu ja seda on vaja täpsustavalt selgitada (nt sõna *samurai* tõlkes *samurai, jaapani aristokraadist sõdalane*).
6. Sünonüümia (*synonymy*). Sihtkeele sõna asendamine sünonüümiga. Newmarki hinnangul ei ole see kõige täpsem, kuid sobib juhtudel, kui sihtkeeles sobiv sõna puudub ning teksti seisukohalt pole tegemist olulise sõnaga (nt see on kas omadus- või määrsõna). (Nt *baby spinach* – noor spinat).
7. Kalka ehk tõkelaen (*through translation, literal translation*). Teisest keelest sõna-sõnalt või morfeem-morfeemilt tõlkimine (nt *soap opera* – seebiooper). Newmarki hinnangul kasutatakse seda meetodit kõige rohkem organisatsiooninimede tõlkimisel (nt *EU* 'European Union – *EL* 'Euroopa Liit').

¹ See meetod tõstatab ka küsimuse, kuivõrd laensõnu saab üldse reaallideks pidada, kuivõrd nende puhul ei saa enam otseselt rääkida tõlkeprobleemist ja kas reaali all mõista seda, et tegemist on tõlkeprobleemiga või võiks seda lihtsalt pidada kultuurisõnaks, mille tõlkimiseks on, olenevalt lähte- ja sihtkultuuri vahelisest distantist, mitmesuguseid strateegiaid.

8. Muutus või ümberasetus (*shift, transposition*). Seda meetodit iseloomustab kas muudatus grammatikas (näiteks ainsuse tõlkimine mitmuseks või vastupidi) või ka positsioonivahetus. Newmark toob näitena välja inglise-prantsuse keele sõnapaarid, kus *valge maja* on prantsuse keele sõnajärjes *maja valge*. Seega on see strateegia seotud ennekõike eri keelte grammatiliste useärasustega, nt *pâté de foie gras* 'hanemaksapasteet'.
9. Tunnustatud tõlge (*recognized translation, accepted standard translation*). Eelistada tuleb ametlikult tunnustatud vastet. Keelenäidetena võib tuua eksonüüme ja ajalooliste isikute nimesid (Saksamaa – Deutschland, Soome – Suomi, Katariina II – Екатерина II). Eesti keeles põhjustab ajuti tõlkevigu vahenduskeelemõju, nt on sage tõlkevigaga Gothenburg Göteborgi asemel.

Lisaks nendele tõlkemeetodile nimetab Newmark veel meetodeid, mis Ali Baba tõlgete võrdluse vaatenurgast ei ole nii olulised, kuid mida võiks siiski ära nimetada.

10. Ajutine tõlge (*translation label*). Enamasti on see sõnasõnaline tõlge, jutumärkides. Meetodi eesmärk on ilmselt vajaduse korral sõna täpsustavalt selgitada, kasutades selleks mingisugust esiletõstu.
11. Kompenseerimine (*compensation*). Tähenduse, kõlaefekti, metafoori või pragmaatilise efekti kompenseerimine mõnes teises lauseosas või teises lauses.
12. Analüüs osade kaupa või komponentanalüüs (*componential analysis*). Lähtekeele sõna võrreldakse sarnase sihtkeele sõnaga, analüüsitakse nende sarnaseid ja erinevaid omadusi. Enamasti on lähtekeele sõnal spetsiifilisem tähendus ning tõlkija peab sihtkeele sõna täiendama, et see vastaks lähtekeele sõnale.
13. Vähendamine ja laiendamine (*reduction, expansion*). Tõlkimisel on mõni sõnaliik ära jäetud või juurde lisatud.
14. Parafraas (*paraphrase*). Kasutatakse, et mõnd segaseks jäänud kohta selgitada. Mari Laan on selle meetodi paigutanud märkuste ja seletuste juurde (*notes, additions, glosses*), mis on lisainfo selgitusena teksti sees, joonealuse märkusena, raamatu lõpus).
15. Meetodite kombineerimine (*couplet*). Kahe või enama tõlkemeetodi kombineerimine ühe tõlkeprobleemi lahendamisel. Eriti tavaline meetod reaalide tõlkimiseks. Newmark nimetab neid vastavalt meetodite arvule *couplet* (kahe meetodi kombineerimine), *triplet* (kolme või enama) ja *quadruplet* (nelja või enama meetodi kombineerimine).

Nagu selgub Newmarki liigitusest, on meetodeid, kuidas reaale tõlkida, suhteliselt palju ning tõlkija peab lähtuma intuiitivsetest valikutest, milline nendest meetoditest on mõne kindla probleemi lahendamisel kõige parem. Kindlasti on seejuures oluline arvestada teksti eesmärki – seda nii globaalsetest kui ka lokaalsetest eesmärkidest lähtuvalt kui ka sellest, kas lugeja huvides tuleb teksti pigem kodustada või võõrapärastada, anda juurde eksootilist värvingut. Kuivõrd reaalide tõlkimine võib osutada keeruliseks ülesandeks, siis Newmarki arvates tuleb ilukirjanduse tõlkimisel suurima tõenäosusega kasutada kombineeritud meetodeid, st sageli tuleb kasutada rohkem kui üht meetodit.

2. 1001 öö tõlked: ajalooline ja kultuuriline kontekst

2.1. 1001 öö muinasjuttude tõlkelugu: Gallandist Mahdini

Tõenäoliselt on *Ööde* tõlkelugu olnud üks põnevamaid ja mitmekihilisemaid, tõlgete arv ja populaarsus on lähedane piiblitõlgete omale, kuid *Ööde* tõlketraditsioon erineb piibli tõlkimisest ometigi just selle poolest, et hea piiblitõlge peab võimalikult täpselt lähtuma algtekstist, *Ööde* tõlkelugu on olnud seevastu nii mitmestki aspektist lähtuvalt äärmiselt kirev. Esiteks on erinevatesse *Ööde* kogumikesse jõudnud eri allikatest pärinevad tekstid. Kuigi esimesed *Ööde* tõlkijad uskusid, et on olemas üks terviklik araabiakeelne käsikiri, ning lootsid seda leida, on hiljem selgunud, et tegemist algselt rahva seas ja hiljem käsikirjades levinud muinasjutukogumikega, mis läbisid väga erinevaid arenguetappe ja mida ühendab eeskätt raamlugu – Šeherezade, kes jutustab ööde jooksul naistes pettunud kuningale² muinaslugusid ja päästab sellega oma elu.

Hollandi medievist Mia Gerhardt (1964: 9–10) on käsikirjade ajaloolises arengus toonud välja, et kõige varasemad allikad 1001 juttude kohta pärinevad üheksandast sajandist. Toetudes teadlaste hinnangutele toob ta lugude arengus enne 15. sajandit välja kolm kihistust.

1. Mõned pärsia lood, milles leidis India lugude motiive, vahendati araabia keelde u 10. sajandil.
2. Erineva pikkusega lood, mis pandi kokku Bagdadis ja selle lähiümbruses; umbes 10.–12. sajandil.
3. Lisandused Egiptuses loodud lugudele, ilmselt alates 11. sajandist kuni 13.–14. sajandini.

Nende kolme kihistuse jäljed on aimatavad praegustes tõlgetes. Samas pole tema hinnangul lugude põhjal eriti kerge hinnata, millisest kihistusest mingi konkreetne lugu pärineb. Ühtlasi on Gerhardi hinnangul *Ööde* kogumiku üks peamisi tendentse näha selles väljaannet, mis sisaldab kõiki 1001 ööd. Seetõttu on kogumikku püütud pidevalt täiendada kas täiesti iseseisvate tekstide või lühivormide (anekdootide, mõistulugude vms) abil. Kuivõrd käsikirju pika aja jooksul pidevalt muudeti, moderniseeriti ja täiendati, ei olegi see võtnud mingisugust kindlat kuju. (*ibid.*: 10)

² Amar Annus on tõlkinud valitseja kuningaks, kuid eestikeelsetes tõlgetes leidub palju teisigi versioone (nt šahh, valdjas, sultan).

Oma panuse varieerumiseks on andnud ka tõlkijad. See traditsioon saab juba alguse prantslastest Antoine Gallandist, kes, nagu kirjutab Musin Mahdi, „langes pealkirja „1001 ööd” lummusesse” ning uskus, et kuskil leidub terviklik käsikiri, mis annab edasi kõiki 1001 ööd. Kui tema täieliku käsikirja otsingud ebaõnnestusid, pakkus ta lugejatele lugusid, mis näisid tõlgetena araabiakeelsest originaalist. Sarnast traditsiooni jätkasid hilisemadki tõlkijad. (1995: 11–12). Näiteks võib siinkohal tuua esimese muinasjutukogumiku inglise keelde tõlkja, E. W. Lane’i, kes pidas tarvilikuks tekstist pikantsemad kohad välja tsenseerida, Richard Burtoni tõlkele on jällegi omakorda ette heidetud liiga erootilist lähenemist.

Ööde suur populaarsus Euroopas on saanud alguse juba eespool mainitud prantsuse orientalisti ja arheoloogi Antoine Gallandi (1646–1715) prantsusekeelsest tõlkest. Tõlke aluseks oli Süüriast pärinev kolmeosaline käsikiri ja see ilmus kaheteistkümnes väljaandes 1703.–1713. aastal. Hiljem on selgunud, et Galland oli enda teadmata avastanud ühe vanima ja terviklikuma käsikirja. Mia Gerhardti järgi kuulus Gallandilt ilmunud 21 loost *Ööde* lugude hulka kindlalt üheksa lugu, suurem osa pärines teistest allikatest, kuigi võisid kogumikega siiski seotud olla, kaheksa loo allikaid ei ole aga leitud või on need Gallandi enda looming. Nende kaheksa loo hulka kuuluvad ka praegused n-ö *Ööde* esindusmuinasjutud: „Aladini imelamp” ja „Ali Baba”. Mia Gerhard on neid kaheksat lugu nimetanud kui *orphan stories* ’vaeslapse jutud’. (1963: 13–14). Gallandi väljaannetel oli suur lugejamenü ja neist on saanud alguse nii suur huvi muinasjutukogumiku vastu kui ka keeruline ja, arvestades tõlkijate-toimetajate panust teksti viimistlemisel või uute lugude lisamisel kogumikesse, mõneti isegi vastuoluline tõlkelugu, mida on tabavalt iseloomustanud Amar Annus järelsõnas oma 2001. aastal „Vikerkaares” ilmunud tõlkele³:

„Tuhat ja üks ööd” on nii originaalis kui tõlgetes kättesaadav mitmes eri versioonis. Tekstikriitilise käsitluse jaoks on see araabiakeelne rahvajutukogu liiga amorfne mass ja mingit „algset versiooni” säilinud käsikirjade põhjal ei ole ilmselt võimalik koostada. Araabiakeelsete originaalväljaannete hulgas leidub ka selliseid, mida on toimetajate poolt tsenseeritud. See kehtib ka tõlgete kohta: peaaegu iga „Ööde” tõlkija on teinud materjalist oma valiku ja leiutanud oma meetodi, kuidas groteskset rahvaraamatut oma eurooplasest lugejale vastuvõetavaks teha. /.../ Pealegi, „Ööde” tõlkimine ei ole vähemalt allakirjutanu kogemust mööda üldse mingi töö, vaid pigemini

³ Amar Annuse tõlgitud lugude aluseks on olnud Bulaqi väljaanne.

sulnis lõbu, ning selle teostajal hakkab kahju nendest, kes seda kunagi ei ole kogenud.
(2001: 19)

Seega ei kattu *Ööde* tõlked ei sisult ega lugude arvult. Et arvukat käsikirjade mahtu siiski piiritleda, esitan alljärgnevalt bibliograafia kõige olulisematest ja kompaktsematest väljaannetest. Olen ülevaate tegemisel lähtunud eeskätt Amar Annuse kokkuvõttest eessõnas Uku Masingu tõlgitud kogumikule „Tuhande ja ühe öö juttu”.

1. Esimene arabiakeelne tõlge, mille andis välja Briti Ida India Kompanii, ilmus Kolkatas kahes köites aastatel 1814 ja 1818. See sisaldab 200 esimest ööd ja kogumiku väljaandja käis tõenäoliselt tekstiga üsna vabalt ümber.
2. 1832. ilmus väljaanne Kairos, mida on selle eeslinna järgi hakatud nimetama Bulaqi väljaandeks. Ilmselt põhineb see ühel 18. sajandil Egiptusest pärineval käsikirjal, mida on nimetatud ZERiks (ingl [Herman] *Zotenbergs Egyptian Recension*) ja mis ei ole säilinud. Bulaqi väljaanne omakorda sai aluseks Lane'i tõlkele.
3. 1775–1839 ilmus Breslau väljaanne, mille koostas õpetlane Maximilian Habicht. Väidetavalt sai ta käsikirja Tuneesiast. Samas arvatakse, et tegelikult on tegemist kompilatsiooniga erinevatest Euroopa kogudes olevatest käsikirjadest.
4. 1839–1842 ilmunud ja W. H. Machnachteni koostatud kogumik, mida on hakatud nimetama Kolkata teiseks väljaandeks. Juttude poolest sarnaneb see Bulaqi väljaandega, ainult üks lugu on selline, mis esineb ainult Kolkata väljaandes ja puudub Bulaqi omas.
5. Esimese ingliskeelse tõlke (avaldati 1840) tegi arabist Edward W. Lane, kes kirjutas ümber või jättis välja lõike, mis tema arvates ei sobinud lastele.
6. John Payne'i ingliskeelne tõlge üheksas väljaandes aastatel 1882–1884. Oma tõlkes kasutas ta rohkesti arhailisi ja haruldasi sõnu, pornograafilisemaid kohti püüdis peenetundeliselt ümber sõnastada.
7. Sir Richard Burtoni tõlge 1885. aastal. Kuigi ta ise väitis, et on oma töös lähtunud sõna-sõnalt algtekstist, tõi ta ometigi sisse haruldasi ja isegi enda väljamõeldud sõnu. Peale selle pidas ta end eksperdiks erootikas ning täiendas seksuaalsuhteid kirjeldavaid fraase või terveid lõike.
8. 1984. aastal andis araabia uurija Mushin Mahdi välja *Ööde* 300 lugu. Mahdi tõlget on peetud seni parimaks ja täpsemaks. Tõlke aluseks on Süüria käsikiri, mis oli ka Gallandi tõlke aluseks, ühtlasi võrdles ta lugusid teiste Süüriast leitud käsikirjadega. Kuigi 1001 öö muinasjutud ei olnud kahtlematult mõeldud lastele jutustamiseks, on paljud neist lugudest leidnud tee just laste lugemislauale. Nii on Eestiski ilmunud *Ööde*

muinasjutte näiteks kogumikes „Kaunimad muinasjutud lastele” või ka „Vanad head muinasjutud” – seega peetakse mingit osa *Ööde* lugudest n-ö muinasjuttude kullafondi kuuluvaks. Kõige tavapärasemalt ongi lastekirjanduses esindatud „Aladini imelamp”, „Ali Baba ja 40 röövlit” ja „Sindbad Meresõitja”, mis, nagu eespool mainitud, on jõudnud *Ööde* lugude hulka Gallandi vahendusel. Kuivõrd minu töö teema on Ali Baba muinasjuttude tõlked, siis annan lühikese ülevaate Ali Baba muinasjutu allikaloost ja selle jõudmisest *Ööde* kogumikesse.

On arvatud, et Gallandi lisatud muinasjuttudel on olemas araabiakeelne versioon, mida ei ole leitud. Näiteks veel 1979. aastal kirjutab Andres Ehin Loomingu Raamatukogus avaldatud kogumiku „Üheksateist ööd” eessõnas: „A. Gallandil oli omal ajal kasutada araabiakeelne käsikiri, mis tunduvalt erines tänapäeval säilinutest. Mitmel populaarsel „1001 öö” muinasjutul puudub araabiakeelne originaal sootuks ja neid avaldatakse tänapäevani mugandatud kujul.” (1979: 6). Võimalik, et Ehin viitab siinkohal ka Ali Baba muinasjutule.

Põhjaliku ülevaate „Ali Baba” saamisloost annab araabia kirjanduse uurija Aboubakr Chraïbi artiklikogumikus „The Arabian Nights in Transnational Perspective”. Tema hinnangul Galland ise uskus, et on olemas terviklik *Ööde* käsikiri, kuid selle otsingul lisas ta enda tõlkesse lugusid, mis olid saadud teistest allikatest, mitte *Ööde* käsikirjast. 1709. aastal kohtus ta Aleppost pärit maroniitmunga⁴ Hannâ Diabiga, kes oskas lugusid jutustada. Mõned lood jutustas Hannâ Gallandile, kes tegi märkmeid ja töötas need läbi hiljem, mõned neist kirjutas ise araabia keeles. Nii lisandus 1001 muinasjuttudele kokku kaheksa lugu, nende seas ka Ali Baba. Chraïbi toob välja asjaolu, et pole leitud ühtki Ali Baba versiooni, mis eelneb Gallandi kirja pandule. Kõige esimene versioon Ali Babast on kirja pandud tema märkmikus: lugu Hogia Babast (*Hogia* ’isand’, *Baba* ’isand’⁵) on üsna skemaatiline, mahtudes kuuele leheküljele. Sellest arendas Galland välja ilusa kolmekümne kuue lehekülje pikkuse muinasjutu. (2007: 4)

Kuigi leidub 19. sajandist pärinev araabiakeelne versioon, on jõutud järeldusele, et muinasjutu aluseks on ikkagi olnud Gallandi tekst. Nimelt leidis 1908. aastal *Ööde* uurija Duncan MacDonald Bodleiani raamatukogust 19. sajandi algusest pärineva

⁴ Maroniidid – Liibanoni araablased, kristliku uskkonna liikmed. Usund tekkis 5. sajandil erak Maruni järgijaist Põhja-Süürias. 7.–9. sajandil asusid maroniidid Põhja-Liibanoni mägedesse, 11.–13. sajandil olid nad ristisõdijate liitlased ja lähenesid katoliku kirikule. Mamelukkide võimu ajal läänistati maroniitide maad araabia (peamiselt druuside) ülikuile, maroniidid arabiseerusid, süüria keel jäi kasutusele kultusekeelena (18. sajandini). 15. sajandil algas uus lähenemine katoliku kirikule, 16. sajandist allub maroniitide kirik paavstile. (Allikas: Eesti Entsüklopeedia)

⁵ Märkuse selle omapärase nimetautoloogia kohta tegi eravestluses Ly Ehin.

araabiakeelse riimproosas käsikirja. MacDonald oli veendunud, et tegemist on Ali Baba tõlkeversiooniga, mis pärineb sarnasest allikast kui Gallandi lugu, st et tema hinnangul oli Ali Baba lool olemas varasem araabiakeelne käsikiri. Nagu aga viitab Mushin Mahdi, osutab lugude võrdlemine selgelt sellele, et araabiakeelse versiooni aluseks on ikkagi Gallandi tekst, mis ei olnud siiski tõlge, vaid mis ilmselt Gallandi tekstile toetudes üsna vabas vormis ümber jutustati. (1995: 77–78)

Chraïbi on tundnud huvi Hannâ Diabi jutu võimalike allikate vastu ning väidab, et Gallandi versiooni aluseks ei ole mõni konkreetne lugu, kuid siiski toetub see Süüria jututraditsioonile – tõenäoliselt tugines Hannâ oma loos ühele Süürias tuntud jutusüžeele, kus vastanduvad hea ja ahne vend. Mõnes rahvajutus on inimeste asemel tegelasteks ka sisalikud. Esimene leiab koopa, mille saab avada võlusõnaga; leiab, et koopas on toitu ja varandust, kuid jätab toidu puutumata ja pääseb koopast võlusõna abil välja. Ahne kaaslane seevastu sööb kõhu täis, mistõttu unustab võlusõna ja jääb koopasse lõksu. Röövlite asemel valvavad koobast hoopis inimsööjad või džinnid, sisalikest pajatavas loos tapab ahne sisaliku põllumees. Galland on oma versioonis samuti nimetanud kaetud toidulauda ning seda on peetud juhuslikuks motiiviks ja söömise asemel pidanud tähtsamaks varanduse olemasolu, kuid tegelikult ei ole tegemist juhusliku, vaid üsnagi tähendusriikka motiiviga. (2007: 6) Seega on praeguseks jõutud seisukohale, et Ali Baba kõige esimene versioon on Gallandi loodud ja araabiakeelne versioon suure tõenäosusega suhteliselt vaba arendus eelmisest versioonist.

2.2. 1001 öö tõlked eesti keeles

Eestis võib *Ööde* tõlkeloo alguseks pidada juba 1862. aastat, mil Gustav Ellerberg annab välja lastele lugemiseks kogumiku „Wanna Juttomees: Ma rahwa laste armsaks ajawiteks”. See sisaldab ka mõnd *Ööde* kogumiku muinaslugu, sh teksti „Ali Baba ja 40 mõrtsukat” (väljaandja H. Laakmann). Mõned aastad hiljem, 1867. aastal, ilmub kogumik „Kolm jutto tuhat ühhest ööst: Armsa Marahwale aeawiteks luggeda: Ühhest Eesti sõbrast kirjutud”, väljaandja H. Laakmann, tõlkinud Fr. Reiher. Kogumikus Ali Baba lugu ei ole. Mõlemad väljaanded on ilmunud perioodil, kui algas hoogne saksa rahvaraamate eestindamine. Sel perioodil tehtud tõlked on kahtlematult mugandused ehk siis üsna vabas vormis tehtud ümberjutustused.

Järgmine kogumik „Ööde” muinasjuttudega näeb ilmavalgust 1911. aastal, kordustrukk ilmub 1921. aastal. Tõlkijana on nimetatud Hans Orast ja tõenäoliselt oli tõlke aluseks mõni saksakeelne lastele mõeldud jutukogumik. Kuigi arvatavasti on nii algallikaks olnud saksakeelset kui ka eestikeelset versiooni kärbitud, on see sisult üldjoontes juba üsna lähedane Gallandi versioonile, v.a loo lõpp, mis lahkeb tublisti originaalist. 1911. aastal 21. detsembril ilmunud Postimees tutvustab ilmunud kogumikku järgmiselt:

Arabia muinasjuttude iseloom käib nende mõistujuttude wõi walmide laadiga niiwõrd kokku, et jutustaja wägiwalla koledustest, orjastatud naiste kawalusest, ahnusest, roppusest, üleüldisest pettusest jutustades, ühtlasi ka misgit kõlblist tarkusesõna tõendab. See wiimane, õpetlik külg on nooresoo kaswatajate toimetatud „Tuhat ühe öö” wäljaauuetes iseäranis nähtawale kooritud. /.../ Ka härra H. Orase tõlgitud O. Rudolphi „Tuhhat-ühe öö” muinasjuttude wäljawalikus on seda põhjusemõtet hoolega tähele pandud. /.../ Kes täiskasvanutest neid muinasjuttusid ometi nende otsekohesemas naiwlikus algupärasuses lugeda wõi kogust uut luuleliselt wärwirikkamat wäljawalikut teha tahab, see tutwustagu ennast prof. G. Weili Arabia keelest tehtud täieliku ja wõimalikult täpikäälse saksakeelse tõlkega.

Artikkel annab selgesti aimu, et teksti on noorema lugeja jaoks „sobivamaks” kohendatud, ilmselt oli toimetatud ja kärbitud ka tõlke aluseks olev tekst. Ühtlasi saab selle põhjal järeldada, et Eestis oli vähemalt haritlaskonnale sel ajal kättesaadav saksa orientalisti Gustav Weili tõlge.⁶

1932. aastal annab Noor-Eesti välja kogumiku „Tuhat üks ööd: araabia muinasjutud”. See sisaldab kokku kaheksat juttu, kuid selles pole Ali Baba muinasjuttu tõlget. Tõlkija oli Ljudmilla Jaakson, kes Estri andmetel on tõlkinud ühtekokku kuus raamatut.

Teist korda ilmub Ali Baba ja 40 röövlit eestikeelsena 1939. aastal kogumikus „1001 ööd: valimik muinasjutte” (väljaandja Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, tõlkija Leet Jaagu. Selle tõlke puhul on tähelepanuväärne sarnasus Richard Burtoni ingliskeelse Ali Baba tõlkega – näiteks on üks-üheselt eesti keelde ümber pandud araabiakeelsed väljendused, lisaks sisaldab see juba nii Gallandi kui ka Burtoni versioonis leiduvat võõrapärast sõnavara. Leet Jaagu on Estri andmetel ühtekokku tõlkinud kolm raamatut,

⁶ Gustav Weili tõlge oli esimene Ööde saksakeelne tõlge, ilmus 1837–41. aastal neljas väljaandes. Weil ise ei jäänud lõpptulemusega rahule, tema eesmärk oli välja anda võimalikult täpne filoloogiline tõlge, kuid väljaandja August Lewald tegi tekstis muudatusi ja andis selle välja kui populaarse rahvaraamatu.

lisaks Öödele Johannes Linnankoski romaani „Laul tulipunasest lillest” ja ühe lasteraamatu. Kuivõrd Ljudmilla Jaaksoni ja Leet Jaagu tõlketeosed kattuvad ning Jaagu tõlked on ilmunud Estri andmetel pärast Jaaksoni omi, siis võib oletada, et sama tõlkija on lihtsalt muutnud oma nime (Ljudmilla – Leet, Jaakson – Jaago). Seda tõendab mõneti ka 17. novembril 1935. aastal ilmunud Postimees, kus on ilmutatud nimekiri inimestest, kes soovivad oma perekonnanime muuta. Nimekirjas esineb ka Ljudmilla Jaakson Jaagu.

1947. aastal annab Ilukirjandus ja Kunst välja Ali Baba muinasjutu eraldi raamatuna. Raamatule pole tõlkijat märgitud, TÜ raamatukogu eksemplaril on toimetaja nimi koguni üle värvitud (Estri andmetel on toimetaja kirjandusteadlane Paul Ambur, kes arreteriti poliitilistel põhjustel 1949. aastal). Tekstiliste kokkulangevuste põhjal võib järeldada, et tegemist on Leet Jaagu tõlkega, mida on põhjalikult toimetatud, st välja on võetud kõik võõrapärased elemendid, araabiakeelsed väljendid, võõr- ja tsitaatsõnad ning asendatud omakeelsete vastetega (nt *basaari* asemel *turg*, *hammami* asemel *saun*, *khani* asemel *võõrastemaja* jne)

Nõukogude perioodil on ilmunud Ööd kahel korral; 1984. aastal ilmunud kaheköiteline väljaanne „Tuhat üks ööd. Valitud lugusid” ja 19 juttu Loomingu raamatukogus kogumikus „Üheksateist ööd”, mõlemad ilmunud Andres Ehini ja Ly Ehini (Seppeli) tõlkes; kumbki väljaanne ei sisalda Ali Baba tõlget. Tähelepanuväärselt ei ole nõukogude perioodil pärast 1947. aastal ilmunud versiooni ilmunud ühtki lastele mõeldud Ööde jutukogumikku – võimalik, et seda materjali ei peetud sobivaks laste lugemislauale.

Alates 1990. aastatest on ilmunud arvukalt lastele mõeldud Ööde kogumike tõlkeid kokku panduna kas teiste klassikaliste muinasjuttudega või siis eraldiseisvate kogumikena. Peale selle tasub esile tõsta Amar Annuse 2001. aastal Vikerkaar 11.-12. numbris ilmunud tõlget (kokku kolm lugu) ja 2007. aastal ilmunud Uku Masingu valikud Ööde muinasjuttudest (kuus põhilugu, millest hargneb 23 lühilugu), mis kogumiku eessõna autori Amar Annuse hinnangul valmis 1941. aastal ja jäi toona avaldamata, käsikirja avastas Hando Runnel pärast tõlkija surma (2007: 7). Alljärgnevalt on esitatud nimekiri perioodil 1994–2013 ilmunud kogumikest, mis ühlasi sisaldavad Ali Baba lugu.

1. „Maailma parimate muinasjuttude hõberaamat”. Ersen, 1994. Kogumik sisaldab valikut eri allikatest pärinevatest muinasjutukogumikest. Ööde tuntumatest lugudest on selles „Aladini imelamp” ning „Ali Baba ja 40 röövlit”. Tõlkijat pole märgitud.

2. „Vanad head muinasjutud: teine raamat”. Kirilille kirjastus, 1995. Jutustanud Christiane Jung. Tõlkinud Raimo Jõerand. Tõenäoliselt on muinasjutte suhteliselt vabalt ümber töödeldud; pole päriselt selge, millisest allikast Ali Baba muinasjutuversioon pärineb. Elukutselt dokumentaalfilmide režissöör Raimo Jõerand on ühtekokku tõlkinud kolm lasteraamatut, kõik koostöös Kirilille kirjastusega.
3. Peter Holeilone, „Ali Baba ja 40 röövlit ja teisi muinasjutte”. Ersen, 1997. Tõlge järgib sarnaseid põhimõtteid nagu Jungi oma: kirjanik on suhteliselt vabalt tekstiga ümber käinud. Itaalia keelest tõlkinud on loo tõlkinud Mart Aru. Peter Holeinone on itaalia lastekirjanik, kes on välja andnud ümberjutustusi mitmesugustest tuntud muinasjuttudest. Mart Aru (s 1944) kui tõlkija nimistu on Estri andmetel 121 kirjet, esimene tõlge (inglise keelest) pärineb 1975. aastast, viimane 2015. aastast (vaadatud 2. aprill, 2016). Mart Aru on teinud tõlkeid itaalia, saksa ja inglise keelest ja ka inglise keelde.
4. Vladimir Hulpach, „Araabia ööd: tuhande ja ühe öö muinasjutud”. Sinisukk, 2008. Tõlke on teinud Peedu Haaslava. Sinisukk. Vladimir Hulpach on tšehhi kirjanik, toimetaja ja stsenarist. Ta on välja andnud tuntud muinasjuttude, legendide ja müütide ümberjutustusi. Peedu Haaslava kui tõlkija kirje Estris annab 60 nimetust, ta on teinud koostööd erinevate kirjastustega (Sinisukk, Kupar, Avita, Tänapäev, Olion), tõlkinud nii romaane kui ka ajaviitekirjandust.
5. „1001 ööd. Kauneimad muinasjutud lastele”. Kirilille kirjastus, 2008. Tõlkinud Mairi Ernits. Mairi Ernits on tõlkinud Kirilille kirjastusele kokku kaheksa lasteraamatut, peamine tõlkelooming jääbki aastasse 2008.
6. „Tuhat ja üks ööd”. Koolibri, 2011. Koostanud Jaakko Hämeen-Anttila. Soome keelest tõlkinud ja jutustanud Andres Ehin, Ly Seppel. Jaakko Hämeen-Anttila on professor, uurimisvaldkonnad on araabia keel ja islami kultuur. Tema olulisemad tõlketööd on Koraani ja Gilgameši eepose tõlge soome keelde. Tema tõlgitud *Ööde* kogumik on suunatud ennekõike ikkagi lastele. Andres ja Ly Ehin (Seppel) on olnud ühed tuntumad *Ööde* tõlkijad Eestis, kelle suurtöö on olnud kaheosaline „Tuhat üks ööd”, mis ilmus 1984. aastal. Mõlemad on saanud filoloogilise kõrghariduse ja võib väita, et nende elu ongi olnud täielikult seotud toimetamise, tõlkimise ja kirjutamisega.
7. „Ali-Baba ja nelikümmend röövlit”. Odamees, 2011. „Tuhande ühe öö” muinasjutu alusel / tekst: Gerda Kroom. Gerda Kroomi varjunime kandev

tõlkijal on Estris 210 nimetust, peamiselt on tegemist lihtsate lasteraamatutega. Teinud peamiselt koostööd kirjastusega Odamees. Ali Baba muinasjutt on üsna vaba ümberjutustus väikestele lastele.

8. 1001 ööd: valimik muinasjutte. Futuprint, 2013. Tõlkijat pole märgitud, tegemist on Leet Jaagu tõlke e-versiooniga.

3. Eesti tõlkelugu. Võimalikud periodiseeringud

Arvestades seda, et tõlketekst on seotud ka ajaga, mil ta välja on antud, oleks tarvilik anda mingisugune ülevaade eesti tõlkeloo perioodidest. Tasub aga märkida, et ühest või põhjalikku eesti tõlkelugu veel koostatud ei ole. Huvi eesti tõlkeloo vastu on olnud viimasel paaril aastakümnel olnud Eestis siiski üha märgatavam. Näiteks on Elin Sütiste (2011: 908) ning Anne Lange ja Daniele Monticelli (2012: 5) tõstatanud teema tervikliku eesti tõlkeloo puudumise kohta: mõlemad toovad välja asjaolu, et ainuke seda teemat käsitlev teos on Uno Liivaku ja Meriste „Kuidas seda tõlkida” (1975), mis annab ülevaate tõlkimise ajaloost 1530.–1975. aastani ning Lange ja Monticelli nimetavad ka Hilve Rebase ülevaadet tõlkekirjandusest paguluses. Tõlkeprintsiipe eri ajastutel käsitleb Anne Lange monograafia „Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõlkeloo” (2015). Lange on analüüsinud tõlkimist kui protsessi, kõrvutades originaaliga kolme eri ajastu tõlketeksti. Tema arvates tunneb mingit aega esindava tõlke ära mitte ainult vastava kirjakeele normi pärast, vaid ka seetõttu, et äratuntavad on ajas muutuvad tõlkelahenduste põhimõtted (2015: 79).

Anne Lange ja Daniele Monticelli väidavad, et kuivõrd tõlkepraktikat kujundavad sotsiaal-majanduslike tegurite (valitseja, tsensuuri, trükiolude jms) kõrval ka keele- ja kultuurifilosoofilised tõekspidamised, on ka eesti tõlkeloole väga erinevates kontekstides välja pakutud üsna erinevaid ja erinevatest printsipidest lähtuvaid periodiseeringuid. Näiteks leidub Ott Ojamaa periodiseering 1969. aastast: eesti tõlkelugu algab 18/19. sajandi rahvaraamatutega, millele järgneb saksamõjuline rahvusromantiline adapteeringute periood; 19/20. sajandi vahetuse realismiperiood (Zola, Tolstoi) ja otsetõlkimine paljudest keeltest; tõlke-eetiliselt ja -esteetiliselt programmiline Noor-Eesti aeg; tõlkekirjanduse normaliseerumise, s.o kõiki kirjanduse liike hõlmav „kodanlik” aeg; sõjajärgsed, „vanade sõnameistrite” aastad (Cervantes, Swift, Heine, Balzac, Gorki jt), mis lõpevad bestselleriks osutunud „Dekameroni” ilmunisega 1957. aastal; ja samal aastal asutatud Loomingu Raamatukoguga alanud „uue [tõlke]kirjanduse ajajärk”, mis artikli kirjutamise ajal (1969) veel kestis. Liivaku ja Meriste (1975) on lisaks poliitiliste olude muutumisele arvestanud raamatutoodangu mahuga, kasutades jaotust: kolm esimest sajandit, Rosenplänterist ja Masingust 1880. aastateni, 1880. aastatest esimese maailmasõja lõpuni, 1918–1940, 1940. aastast 1975. aastani. Ülar Ploomi periodiseeringus (2011) on arvestatud kultuuriajaloolist konteksti ja tõlke keeletehnilist külge, tehes vahet 19. sajandi mugandustõlgetel, Noor-Eesti keele- ja

kultuuriuuenduslikel tõlgetel, ideoloogiliselt resistentsetel ja keeleliselt konservatiivsetel nõukogudeaegsetel tõlgetel ning alates 1990. aastast levinud diskursuseteadlikel tõlgetel. Hasso Krulli periodiseeringud toetuvad ennekõike sisu-vormi dihhotoomia lahendamisele tõlkes: kõige vanemat, piiblitõlke tava, nimetab ta alalhoidlik-jäljendavaks, hiljem omandatakse maneerlik-stiliseeriv tõlkelaad (mida esindavad näiteks Friedebert Tuglas, Ants Oras või August Annist) ja kõige hilisem on keeleomane-lihtsustav suund (näiteks Amar Annuse „Gilgameši”-tõlge). (Lange, Monticelli 2012: 8–9)

Seega tuleb tõlkeloo koostamisel arvestada paljude kontekstide, sealhulgas ajastu normide, kultuuripoliitika, tõlkija enda stiiliga jpm. Toetudes nende periodiseeringute kokkuvõttele olen seniste periodiseeringute alusel koostanud võimaliku periodiseeringu, mis on tähtis „1001 öö” muinasjututõlgete, sh eeskätt Ali Baba tõlgete seisukohalt.

1. Saksamõjuline muganduste periood kuni 20. sajandi alguseni. Seoses „Ali Baba” tõlgetega tasub esile tuua selle ajastu ideoloogiana tähtsaks peetud rahva harimise ja väärtuskasvatuse põhimõtteid.
2. Tõlkimise kui protsessi järkjärguline professionaliseerumine (u 20. sajandi algus kuni teise maailmasõjani). Tõlkekirjandust ja kirjanduspilti üldiselt mõjutab palju Noor Eesti tegevus. Esile tõusevad kirjanikud-tõlkijad ja nende iseomane stiil (nt Tammsaare, Tuglas).
3. Nõukogude periood, mil tõlkeid mõjutab valitsev ideoloogia. Tõlked on keeleliselt konservatiivsed, palju tõlgitakse eeskätt klassikat, mis ei lähe valitseva ideoloogiaga otseselt vastuollu. Tõlked on üldjuhul kvaliteetsed, kuna raamatute väljaandmist ei mõjuta konkurentsitingimused. Tsensuuri tõttu võidakse tekste kärpida.
4. Periood alates Eesti taasiseseisvumisest. Praegust tõlkekultuuri mõjutab palju tegureid: kuigi leidub professionaalseid tõlkijaid, mõjutab tõlke kvaliteeti sageli kirjastuste tegevus. Turg on suhteliselt väike ja hea tõlketeose väljaandmine on seotud riskide ja suurte väljaminekutega. Konkurentsitingimustes antaksegi sageli raamatuid välja liiga kiiresti ja seda püütakse teha võimalikult väikeste kuludega. Selle tulemusena võib tõlgete kvaliteet olla üsnagi kõikuv, seda ka mainekate ja suurte kirjastuste väljaannete puhul. Samas ilmub väga head tõlkekirjandust ja on välja kujunenud kindlad sarjad, mille kvaliteeti võib üldjuhul usaldada (nt Varraku „Moodne aeg”, Tänapäeva „Punane raamat”, Loomingu Raamatukogu).

4. Ali Baba tõlgete võrdlus. Uurimuse eesmärgid ja ülevaade materjalist

Magistritöö teine, uurimuslik osa keskendub Ali Baba tõlgete võrdlusele ja analüüsile. Olen magistritöös vaadelnud kümmet eestikeelset muinasjututõlget: Gustav Ellerberg (1862), Hans Oras (1911, kordustrukk 1921), Leet Jaagu (1939), Paul Amburi toimetatud versioon (1947), kirjastus Erseni anonüümne tõlge (1994), Raimo Jõerand (1995), Mart Aru (1997), Maire Ernits (2007), Peedu Haaslava (2007), Andres ja Ly Ehin (2011).

Analüüsist on välja jäänud vaid üks, Gerda Kroomi töötlus, mis on mõeldud üsna väikestele lastele. 1911. ilmunud Orase tõlkel on olemas 1921. aastal ilmunud kordustrukk, kuid et kordustruki erinevused on minimaalsed, võib neid käsitleda ühe ja sama versioonina. Leet Jaagu ja Paul Amburi toimetatud tõlget olen vaadelnud eri versioonidena. Lisaks olen materjali analüüsimisel arvestanud Antoine Gallandi, Richard Burtoni ja Jaakko Hämeen-Anttila tõlgetega. Gallandi tekst on olnud nimelt aluseks Burtoni tõlkele. Burtoni tõlkele toetub omakorda Jaagu tõlge, mida on üsna põhjalikult toimetanud Ambur. Hämeen-Anttila tõlge aga on aluseks Ehinite tõlkele. Seega saab nende tõlgete võrdluses üsna hästi jälgida, milliseid valikuid on tõlkijaid teinud ning mis on tõlkes kadunud või juurde tulnud. Analüüsis olen tõlkeid nimetanud edaspidi tõlkija perekonnanime järgi, v.a Erseni 1994. aasta versiooni puhul, kus autor puudub: seal on tõlget nimetatud kirjastuse nime järgi.

Kui vaadelda kõiki töös analüüsi aluseks olevaid Ali Baba tekste, siis keskne märksõna nende puhul on varieeruvus, mis kohe tõstatab küsimuse, miks kõik tekstid üksteisest nii palju erinevad. Kui leidub tõlkeid (Jaagu, Ehin), mis järgivad siiski üsna täpselt alustekste nii sõnavara kui ka motiivide tasandil, siis kõikides ülejäänud, eeskätt just väiksematele lastele suunatud muinasjututõlgetes on teksti sisus toimunud suured muutused, kusjuures muinasjutu esimene pool on olnud püsivam, teine pool aga muutuvam. Muinasjuttude suur varieeruvus näib isegi mõneti sarnane rahvajutule omase varieeruvusega, kus struktuur on enam-vähem paigas, kuid jutustaja lisab sellele mingisuguseid detaile või võtab neid ära. Kui tõlketeooriates on uurijaid huvitanud ekvivalentsi küsimus (kas ja kui palju sõltub sihtkeele tekst lähtetekstist), siis Ali Baba tõlgete analüüsi põhjal näib, et tõlkija on olnud tõlkimisel oma valikutes märksa

loomingulisem kui tavapärase ilukirjandusteksti puhul, mis tõstatab küsimuse: kas tõlkijad on endale võtnud osaliselt kaasautori rolli ja mis põhjustel nad on seda teinud.

Seetõttu on Ali Baba tõlgete analüüsis põhitähelepanu varieeruvusel ja tõlkija rollil tekstide muutumises. Esmalt olen analüüsinud, mis võivad olla muinasjuttude varieeruvuse põhjused, arvestades mitmesuguseid kontekste: milline on olnud lähtetekst, millistest keeltest on tõlkeid vahendatud, kuidas on tõlget mõjutanud autorid (kirjanikud, kes on lugu vabalt töödelnud, tõlkijad ja toimetajad) ja kuidas on tõlget mõjutanud eri ajalooajalooperioodid.

Ali Baba tõlgete võrdlus on kasvanud välja algsest huvist uurida reaalse tõlkimist eesti keelde. Kuivõrd Ali Baba muinasjutt on sisu poolest tihedalt seotud araabia kultuuriga, siis ongi üks minu huviseid olnud see, kuidas on tõlkijad seda kultuuri vahendanud: kuidas on tõlgitud reaale ja kuidas on nende tõlkimist mõjutanud eri vahenduskeeled (nt Ali Baba tõlked on eesti keelde jõudnud inglise, saksa, vene, tšehhi ja soome keele vahendusel). Kui mõelda Ali Baba kultuurikonteksti peale, siis on erakorraliselt asjaolu, et tegemist on araabia kultuuri vastu huvi tundva prantslase loomingu, kus ta on püüdnud edasi anda idamaist olustikku ehk siis tekst peegeldab euroopalikku arusaama idamaisest kultuurist, mida on omakorda edasi arendanud (kas võõrapäraseid elemente juurde lisanud või hoopis vähendanud) teised euroopa keeltesse tõlkijad.

Kuna tõlgete analüüsis on tulnud arvestada mitmesuguste erinevate aspektidega (varieeruvus kui laiem teema ja reaalsed kui kitsam teema), olen tekstinäiteid analüüsinud kahel tasandil: esiteks olen andnud ülevaate kõikide eestikeelsete tekstide huvitavamate sõnavaranäidetest, mõnevõrra olen pööranud tähelepanu ka sellele, milliseid stilistilisi võtteid on tõlkija kasutanud; teiseks olen analüüsinud nii varieeruvust kui ka reaalse tõlkemeetodeid motiivide tasandil. Muinasjuttude motiivide võrdluses on mind huvitanud need laused või lõigud, kus leidub kultuurispetsiifilisi elemente, ja analüüsinud, kuidas need eri tekstides väljenduvad, kas ja kui täpselt on tõlkija osanud arvestada kultuurilise situatsiooniga; on ta tõlget pigem kodustanud või võõrapärastanud ning kas tema valikud on pigem motiveeritud või motiveerimata. Võrrelda motiive ja mitte lihtsalt lauseid on tundunud vajalik eeskätt seetõttu, et situatsioonid on tekstides esitatud väga erinevalt: näiteks Kassimi matus mõnes tekstis puudub täiesti, mõnes on sõnastatud ühe lausega, mõnes aga on pea lehekülje pikkune. Reaalse tõlkemeetodite analüüsil olen võtnud aluseks Newmarki meetodite liigituse.

Analüüsis tegelaste nimetamisel on olnud probleemiks nimede suur varieerumine (vt ka lk 42–43). Seetõttu olen üht peategelast nimetanud läbivalt orjatürdukuks, et vältida konkreetse nime kasutamist, Ali Baba venna nimetamisel olen kasutanud nimekuju Kassim.

4.1. Ali Baba tõlgete varieeruvuse põhjustest

Ali Baba tõlgete puhul on huvitav asjaolu see, et kõik Eestis ilmunud muinasjutud paigutuvad ajaliselt väga erinevatesse perioodidesse, mis esindavad väga erinevat tõlketraditsiooni alates Gustav Ellerbergi kõige esimesest mugandusest kuni Andres ja Ly Ehini tõlkeni, teoseni, mis on valminud põhjalikku taustatööd tegeva ja tõlkestrateegiad tundva tõlkijapaari koostöös. Kõikidel eestikeelsetel Ali Baba tõlgetel on üks ühine joon – nad on ilmunud lastele suunatud kogumikes. Tundub, et n-ö täiskasvanutele mõeldud ja lastele mõeldud kirjanduse vahele jääb siiski balansseerima Leet Jaagu tõlge, kuivõrd selle sisu on selgelt võõrapärastav ja sisaldab tõlkija allmärkusi, mida lapsel pole ehk kõige lihtsam jälgida, samas, arvestades illustratsioone, näib see ikkagi lastele mõeldud kogumikuna.

Kõiki Ali Baba tõlkeid iseloomustab teinegi tunnus: need on oma sisu poolest üsna varieeruvad ning erinevusi ei ole pelgalt sõnavara- või lausetasandil, vaid ka jutusüžee tasandil. Loomulikult on praktiliselt identsed Hans Orase 1911. aastal ilmunud tõlge ning hilisem kordustrükk, erinevused on ainult *w* asendamises *v*-ga, sedagi kusjuures ebaühtlaselt, üks muudatus grammatilises konstruktsioonis (nt *elasivad* asemel *elasid*) ja üksikud muudatused sõnavaras, ning 1947. aastal ilmunud Leet Jaagu tõlkele toetuv tekst järgib täpselt kõiki süžeele, kuid erinevused on sõnavara ja lausetasandil, st kõik võõrapärased väljendid on eestindatud. Kui aga järgida tekste, kus üks tõlge on välja kasvanud teistest (Antoine Galland > Richard Burton > Leet Jaagu > Paul Ambur), on näha, kuidas tõlkija või toimetaja tegevusena on loo detailid järjest teisenenud, nii et tõlke kolmas versioon (Ambur) erineb juba üsna tuntavalt kõige esimesest (Gallandist).

On ilmne, et kõige rohkem transformeerub loo sisu ennekõike nendes jutukogumikes, mis on selgelt suunatud lastele ja mis on üldjuhul seotud mõne kirjanikuga ning mille lähtetekst on mõne kirjaniku suhteliselt vaba ümbertöötlus. Kui loo tuum jääb üldjoontes samaks: nt vaese ja rikka venna vastasseis, vaese venna

rikastumine, rikka venna hukkumine, röövlite kättemaks ja hukkumine, siis loo nüanssides on erinevused suured: nt erineb suuresti see, kellel vendadest on poeg või pojad, kas Ali Baba ostab oma maja või kolib oma surnud venna majja jms, kas röövliid tulevad majja nahklähkrites või õlikannudes jpm.

Nende tekstide puhul ongi ilmselge, et loo vahendaja positsioneerib end väga selgelt autorina: ta on võtnud aluseks olemasoleva rahvajutu ja selle endale meelepäraselt ümber kirjutanud. Paljudele kogumikele ongi lisatud täpsustav märkus „ümber jutustanud ...”. Sama meetodit on tegelikult kasutanud ka Ehinid 2010. aastal ilmunud kogumiku puhul, positsioneerides tõlget järgmiselt „tõlkinud ja ümber jutustanud” – ilmselt on selle eesmärk jätta endale teatav vabadus tekstis muudatusi teha. Eestis välja antud *Ööde* muinasjutte sisaldavad kogumikud ongi üldjuhul (laste)kirjaniku vaba ümberjutustus: autorid on olnud Peter Holeilone, Christiane Jung, Vladimír Hulpach ja Gerda Kroom.

Arvestades kõiki võimalikke kontekste: Ali Baba muinasjutu tõkelugu, eesti tõkeloo perioode jm, olen tekstide varieeruvuse põhjused liigitanud nelja suuremasse rühma.

1. Erinevad lähtetekstid

Materjali põhjal ilmneb üsna selgelt, et vähemalt kahe tõlke, Jaakko Hämeen-Anttila ja Hulpachi ümberjutustuse aluseks ei ole olnud Gallandi tekst, vaid ilmselt Gallandist lähtuv araabiakeelne versioon. See, et mõlema tõlke puhul on tegemist olnud sama lähtetekstiga, viitavad mitmed korduvad motiivid. Näiteks ei ela nendes versioonides vennad *ühes Pärsia linnas* (Gallandilt pärinev lause), vaid Ehinite tõlkes *Horasani linnas* (originaali ehk Hämeen-Anttila tõlkes *Khorasani*) ja Haaslava tõlkes *Hurasani linnas*. Mõlemas tekstis on mainitud asjaolu, et orjatüdruk on mustanahaline. Mõlemas loos on ainult üks röövlitest mainitud nimepidi: Haaslava tõlkes *Ahmad*, Ehinitel *Vihane Ahmad* (sm *Vihainen Ahmad*).

2. Tõlked on läbinud mitu lähtekeelt

Tundub pea võimatu hinnata, milliste vahenduskeelte kaudu on tõlked lõpuks eesti keelde jõudnud ja mitu neid on olnud. Kuivõrd paljudel juhtudel on tegemist lastele mõeldud kogumikega ja pigem on eesmärk välja anda ilusaid ja põnevaid muinaslugusid,

mis on varustatud värvikate illustratsioonidega, pole ilmselt oluline olnud ka see, milline on teksti algallikas ja kui täpselt see vastab näiteks Gallandi või siis araabiakeelsele versioonile. Paljude tekstide puhul saab piiritleda, mis keeles on olnud eestikeelse versiooni allikaks olev tekst. Leet Jaagu tõlke puhul saab määrata selle otsese seose Burtoni versiooniga.

3. Tekstide kärpimine ja kohandamine lugejale

Eri versioonide sisu erineb märkimisväärselt. Ellerbergi tõlke puhul tasub välja tuua, et kuigi tegemist on tõlgendusega mõnest saksa rahvaraamatust, on tal olnud kasutada tekst, mis üsna hästi järgib Gallandi versiooni, süžee poolest palju rohkem kui näiteks palju hiljem ilmunud Orase tõlge. Teatud motiivid siiski varieeruvad. Leet Jaagu tõlge järgib üsna täpselt Burtoni versiooni (mis on Gallandi versiooniga üsna sarnane). Seda teksti pole vähemalt nähtaval määral kärbitud ega kohendatud, kuid on lisandunud mõned väikesed nüansid, mida Burtoni tõlge ei paku. Küll aga leidub kärpeid Orase tõlkes ja 90ndate lastekogumikes (v.a Ehini tõlge). Nii Orase kui ka Ellerbergi versioonis võib täheldada, et tekstile lisandub teatav moraliseeriv aspekt, mida Gallandi versioonis sellisel kujul ei esine. Näiteks Galland küll rõhutab Morgiane nutikust, kuid mitte lojaalsust, kuigi see ilmneb viimase tegevusest pererahva kaitsmisel. Peale selle on kas saksakeelse lähteteksti või Orase enda vahendusel lisandunud kirjeldus selle kohta, kus raha kasutatakse rahva hüvanguks, Gallandi versioonis jääb õnn ja hüve ainult Ali Baba pere ja järeltulijate kasutada. (*Morgana oli väga tark, väga südi ja oma leiwawanematu wastu truu ning ustaw tüdruk*, Oras, 1911; *Et kõik röövlid surnud oliwad, wõis Ali Baba nüüd kõik waranduse koopast ära tuua. Selle rahaga asutas ta heategewaid asutusi ja ehitas haigemajasid. Tänuga mälestatakse teda seal linnas weel kaua*, Oras, 1911) Alates 1990. laste kogumikest torkab silma see, et süžeed on tunduvalt lühenenud ja üldjoontes on säilinud vaid põhiliin. Näiteks erineb ühes muinasjutus see, et orjatüdruk on algusest peale Ali Baba ja mitte Kassimi alluv, teises muinasjutus puudub motiiv, kuidas röövlipealik tuleb kaupmeheks rietatuna kätte maksma, vaid orjatüdruk tapab ta samal ööl, kui on surma saatnud kõik röövlite kaaslased.

4. Ajaline perspektiiv

Ajaline perspektiiv tähendab seda, et kui 19. sajandil on veel periood, mil omakultuur oli veel üsna õhuke, niisamuti kirjakultuuri areng ja ka teadmised teistest kultuuridest. 19. sajandi tõlked ongi pigem mugandused, sest tõlkijad käisid alustekstiga üsna vabalt ringi ja kohati on keeruline isegi eristada, mis kontekstis saab veel tõlkest rääkida ja millal on tegemist juba alusteksti põhjal uue teksti loomisega. Ajaline perspektiiv peegeldub hästi Ellerbergi tõlkes, kes nii mõnelgi juhul püüab selgitada araabia kultuuri eripärasid (*Morgana läks Muhhametti usko kirriko õppetaja ehk Im:ami jure*), peale selle on see versioon ainukesena vanas kirjaviisis. Kirjakultuuri areng on loomulikult tähendanud sedagi, et tõlkijate tegevus on muutunud järjest professionaalsemaks. Nii on näiteks hea võrrelda Jaagu tõlget ja Amburi toimetatud versiooni: ta on üsna palju muutnud Jaagu tekstide sõnastust: on lihtsustanud keerulisi lausekonstruktsioone, muutnud lausete liigendust ja asendanud, arvestades Newmarki liigitust, transkriptsioonid funktsionaalsete vastetega (nt *hammami* asemel *saun*). Seega tuleneb eri perioodide tõlgete varieeruvus paljuski sellest, et sada aastat oli kultuuridevaheline distants palju suurem, tõlkekultuur ja kirjakeel oli alles oma arengu algusjärgis ja seetõttu ka tõlkija võimalused hoopis teistsugused kui praegu.

4.2. Ülevaade Ali Baba tõlgete sõnavarast

Kuivõrd eelmises peatükis on analüüsitud mitmesuguseid põhjuseid, miks tekstid erinevad, siis võib arvata, et seda varieeruvust annab edasi ka tõlkijate valikud sõnavaras. Tõlked on seotud väga erinevate perioodide ja alustekstidega ning tõlkijate erinevate taustateadmistega ja seda peegeldab ilmekalt ka tõlgete sõnavara. Ühtlasi näitab sõnavarakasutus mingil määral sedagi, kas tõlkija eesmärk on olnud tõlget kodustada või võõrapärastada ning millistel eesmärkidel see valik on tehtud. Sõnavaravalik peegeldab ühtlasi tõlkija taustateadmisi: kas reaali tõlge on täpne või on reaali asendatud pigem sihtkultuuri vaste või mõnest teisest kultuurist pärineva reaaliga.

Seetõttu olen alljärgnevalt esitanud mõned huvipakkuvad tõlgetes esinevad sõnanäited. Mõned neist on seotud ajastuga (19. saj I poolel ja 20. sajandi alguses on tõlgetes sõnastuses leidub nüüdisaja seisukohalt kummalisi sõnastusnäiteid), mõned näitavad, milliseid tõlkemeetodeid on tõlkija eelistanud, mõned vahekeelte mõju, mõned tõlkija(te)isikuomast stiili. Paljud sõnad korduvad tekstist teksti, seepärast ma pole neid igas tõlkes välja toonud (nt *imaam*, *tamburiin*, *pistoda*). Sõnavaravaliku võrdluses tuleb

välja sugulusastmete rohke kasutus (*lell, käli, küdi, lang*). Mõned omapäraseid tõlkelaenuid esinevad just Leet Jaagu tõlkes (*khan, hammam*) ja need on tulnud juba eelmiste autorite-tõlkijate, Gallandi ja Burtoni versioonidest. Olen sõnade tähendusi selgitanud eeskätt selgitanud eesti keele seletava sõnaraamatu (edaspidi *EKSS*), kohati eesti etümoloogiasõnaraamatu (edaspidi *ETY*) abil. Lisaks olen kasutanud teisi allikaid (Wikipedia, „Eesti entsüklopeedia”).

Kõige vanem on Ellerbergi tõlge 1862. aastast, mil eesti keel on kirjakeelena alles kujunemisjärgus ning tõlkija keelelised võimalused veel üsna ahtad. Seetõttu on tõlkijal olnud lähtekeelse tekstiga äärmiselt suur kultuuriline distant. On märgatav, et Ellerberg püüab tõlget lugejale võimalikult lähedale tuua ja arusaamatut selgitada. Näiteks on reaalide tõlkimisel kasutatud sihtkultuuri reaale või näiteks islamiusu ja -kultuuri nähtusi selgitatud võrdluses ristiusuga. Retoorilised hüüatused on seevastu tõlgitud, kasutades sõna Jumal ja mitte Allah (nt *Jummal hoidku*). Alljärgnevalt esitan huvitavad näited Ellerbergi tõlkes leiduvast sõnavarast.

Allah (se on nende keele Jummal) – **Allah**, (ar al-(i)läh 'jumaal'), jumal araabia keeles, täpsemalt ainujumal („Eesti entsüklopeedia”)

külimit – ümmarguse v ovaalse kerega külvi- ja mõõduriist. Tekkinud tüvede koondumisel liitsõnast *külvimõõt, külvama* ja *mõõt*. Eesti keelest on laenatud läti MRD *ķulmis*, baltisaksa *Külmet* 'külimit' ja eestirootsi *kilmət* 'külimit'. (*ETY*)

(kuld)penning – *Pfenning*, kuld-p., *Goldmünze, Dukaten* (Wiedemanni sõnaraamat)

mörtsukas – röövel

muhhameti usko kirikuõpetaja ehk ima:m – imaam, 1. vaimulik v. ilmalik juht islamimaades 2. mošees eespalvust pidav vaimulik (*EKSS*)

allew (tegevuskohana mainitud Bagdadi linna) – 'linnast väiksem linnaline asula' Võib olla tuletis tüvest *ala*. Esialgu on sõna võinud tähistada madalamal asuvat linnaosa, eeslinnad olid Eestis enamasti madalal alal. (*ETY*)

patseerima – **seerima** 'saalima, edasi-tagasi käima, ringi liikuma' alamsaksa *spassieren* 'jalutama' Laenu mugaanemisel on kadunud rõhuta esisilp. Hiljem on laenatud tüve saksa vaste sõnas *patseerima*, ← saksa *spazieren* 'jalutama'.

Turgi (ka türgi) trumm – tamburiin

suur pikk nuga – pistoda

Orase ja Ellerbergi tõlget lahutab pea 50 aastat, vana kirjaviis on vahetunud uue vastu ning Orase keelekasutus vastab juba suuresti praegustele keelenormidele, kuid kohati leidub ebaharilikke tõlkevasteid, mis võivad olla ka tõlkija enda looming. Näiteks torkavad silma kummalised liitsõnad (*nais-ori*, *linna-alev*, *eba-kaupmees*). Tõlge on sarnaselt Ellerbergiga pigem kodustav, teisest keelest ülevõetud reaale selles tekstis peaaegu ei leiagi. Huvitav on see, et sarnaselt Ellerbergiga kasutab Oras sõna *alev*, kuigi muinasjutu tegevuskoht on paigutatud linna.

veimevakk – kaasavara

linna-alev – vt eelmises näites allew

avandus – koopasuu

küdi – mehevend

mõõt – mõõdunõu

(kuld)tukat – AJ algselt Veneetsias, hiljem paljudes Euroopa maades käibinud kuldmünt (ETY)

nais-ori – orjatar

puusärk – surnukirst, alamsaksa *sark*, *serk* 'puusärk' Liitsõnas *puusärk* on rahvaetümoloogiliselt moonutatud tüvevariant (ETY)

eba-kaupmees – kaupmeheks maskeeritud

nuuskur – nuhk, salakuulaja

1939. aastal ilmunud Leet Jaagu tõlge on omapärane selle poolest, sest see on võrreldes kõigi teiste tõlgetega kõige võõrapärastavam ning seal leidub tõlkemeetodina kõige rohkem laenu või transkriptsiooni. Niisamuti on Jaagu tõlke aluseks olev Burtoni tõlge selgelt võõrapärastav ning Jaagu on paljuski üle võtnud sõnavara, mis esineb Burtonil. Ühtlasi on eestikeelsesesse tõlkesse jõudnud Burtoni versioonis leiduvad araabiakeelsed väljendid. Sõna *khan* pärineb aga juba Gallandi tõlkest. Kuna 1947. aastal ilmunud tekst on tegelikkuses Leet Jaagu tõlge, milles võõrapärased väljendid on enamasti välja toimetatud (tõlkemeetodina naturaliseerimine), siis olen kõrvutanud Jaagu tõlke sõnavara Amburi toimetatud versiooniga. Esimesel juhul kasutan tähist *L*, teisel juh tähist *A*.

L basaar; A asendanud turu sõnaga linn – turg

L käli; A kälis, kälikse (om) – naiseõde

L, A emiir – valitseja, vürsti vm. kõrgema võimukandja tiitel islamimaades; selle tiitli kandja (EKSS)

L, A naisori – orjatar

L küdi, A mehevend – mehevend

L, A mošee – islami pühakoda (EKSS)

L, A imam – imaam, vt ka ima:m

L nõelsangar, A nõelakuningas – rätsep

L salamiga tervitama, A tervitama – tervitama

L hammam, A saun – saun

L Alhamdollilah – allah olgu kiidetud

L khan, A võõrastemaja – võõrastemaja

L inšallah – kui jumal tahab

L, A lell – isa vend

L oda, A pistoda – pistoda

L kuljustrumm, A tamburiin – tamburiin, MUUS väike käsitrumm, mille ümbrisevõrus on kõlisevad metallkettakesed, baski trumm (EKSS).

1994. ilmunud kogumikus puudub igasugune viide sellele, kust lähtetekst võiks pärineda ja kes on tõlkija. Tõlkes leidub korrektuurivigu ning selles leidub motiive, mis ei vasta kuidagi idamaade kultuurile (nt süüakse pannkooke, röövlipealikuna on nimetatud atamani). Arvestades sõnavara, tundub, et lähtetekst on olnud venekeelne või see on läbinud vene kultuuriruumi filtri.

ataman – kasakapealik (EKSS)

pilaff – KOK idamaine toit riisist ja kergelt praetud (lamba)lihast koos vürtsidega.

sultan – ilmaliku valitseja tiitel islamimaadel (EKSS).

kvartal – istuvate tänavatega piiratud linnaosa; linnajagu (EKSS)

Jõesaare tõlge on ilmunud kogumikus, mis on mõeldud väikestele lastele ja seetõttu esineb seal kõige lihtsamat sõnavara. Seetõttu olen selle tõlke jätnud analüüsis tähelepanuta. Küll aga leidub huvitavaid ja omapäraseid näiteid Aru tõlkest, selles on äärmiselt huvitavaid keelelisi leide.

vaene nagu kirikurott – ÜLEK *väga vaene inimene* (EKSS)

mehejurakas – suur mees

diadeem – enamasti vääriskividega) laubapael v -võru (EKSS)

panusmustringa (vaagnad)

vahtis pungsilmi – vaatas hämmeldunult

viljamõõduveerandik – mõõdunõu

puterdised – saamatud

tamburiin, vt eelpool

Ernitsa tõlge on niisamuti üsna kodustav ja reaalsed on enamasti tõlgitud, kasutades sihtkultuuri vasteid. Kuivõrd selles puuduvad ka huvitavad tõkelahendused, jääb seegi tekst lähemalt analüüsimata.

Haaslava tõlkes torkab silma alliteratsiooni kasutus (*kukrut kõlistama, kabjaklõbin, kutsumata külaline, peas idanes idee, suuri säravaid, taeva laotusel triivis*). Tekstist võib aga välja tuua järgmiseid huvitavamaid näiteid.

kukkur – rahakott, kotike rahaga (EKSS)

lang – abielu kaudu suguluses olev isik, eriti mehe ja naise vanemad vastastikku (EKSS)

mensuur, ka mõõduanum – KEEM gradueeritud silindriline v. kooniline anum vedeliku mahu ligikaudseks mõõtmiseks (EKSS)

dinaar – AJ kuldmünt araabia maades 7.–13. saj (EKSS)

ihnuskoi – ihne inimene (EKSS)

nagu kass kuumadel tellistel – rahutu

gallon vedelike ja kuivainete mahumõõt (3,79–4,54 l) Suurbritannias ja USA-s (EKSS)

šeff – ülem, ülemus, juhataja (EKSS)

ei taibanud mõhkugi – ei saanud millestki aru

kinžall – idamaine pistoda (EKSS)

Ehinite tõlge on niisamuti pigem kodustav tõlge. Tõlget iseloomustab poeetiline stiil, st kõnekujundite, nt alliteratsiooni, võrdluste, personifikatsiooni rohke kasutus, rohked võrdlused ja kõnekäänud (nt *mõlgutama mõtteid; laulusalm sai lausunud; vaesus hakkas pitsitama; silmnäod tigidad kui lõukoertel; õnn oli tulnud õuele; raha nagu ratsahobuse sitta; kisendab kättemaksu järele; pole lillegi liigutanud; haistis halba; keelt kastma; lips läbi; tühisemadki trügisid; tümistas trummi; aga korra komistab ka iga hobune ja iga terav mõõgatera läheb ükskord nüriks; tühjaks tassima; tuli kananahk ihule;*

valuvaigistus; enne kukke ja koitu; ta vurrud olid kui hiiri püüdva kassi omad; raha on nool, mis tabab märki, ja vaheltsobitaja, kelle nõu võetakse kuulda; sinu silmnäol helgib suursugune helendus; kangestus soolasambaks; hiilgas nagu kevadine õis või öötaevas täiskuu ajal; meelemõnude lõpetaja ja lähedaste lahutaja, linnade tühjendaja ja uute surnuaedade asutaja).

vaimuvalge – tark

ohutis – kurje vaime v õnnetust peletav, nende eest kaitsev kuju vms, amulett (EKSS)

kallisvara – varandus

(vara) näpistama – näppama, varastama

kälinaine – vt eespool

ümmardaja – teenija, hrl naine

kolge – pikk mees

(töökoja)pugerik – väga väike tuba, ruum v maja; 'väga väike, kitsuke'. On arvatud, et võib olla tüve *pogri* variant (ETY)

mošee, vt eespool

beduiinitar – beduiinid pl araabia rändhõimud Araabias ja Põhja-Aafrikas.

sultan, vt eespool

4.3. Ali Baba tõlgete motiivide võrdlus ja analüüs

See peatükk keskendub põhjalikumalt Ali Baba muinasjutus olevatele motiividele, mis sisaldavad mingisugust kultuurilist elementi, ja analüüsib eri tõlkeversioonide varieeruvust samas motiivis. Motiivide näited olen järjestanud nende ilmutamise kronoloogia järgi. Tõlkeid olen nimetanud autori, kas siis tõlkija või toimetaja järgi (nt Galland, Burton, Oras jne). Kuna 1994. aastal Ersenis välja antud kogumikul puudub igasugune info tõlkija kohta, siis olen seda tõlget lihtsalt tähistanud nimetusega Ersen.

Kui mõnes tekstis analüüsitavat motiivi ei esine, siis olen selle puudumise märkinud kriipsuga. Vajaduse korral olen lisanud nurksulgudesse täpsustava kommentaari. Motiivide võrdluse eesmärk on näidata, millised muutused on sama süžeeleini eri tõlkijate tekstides läbi teinud: mis on muutunud, mis on kadunud, mis on juurde tulnud – seda ei saa teha pelgalt sõnavara tasandil. Peale selle annab motiivide võrdlus häid näiteid ka tõlkija stiili või näiteks Amburi versiooni puhul ka toimetamispõhimõtete kohta.

Mõni motiiv osutus üsna mahukaks. Kaalusin Kassimi matuseid käsitleva motiivi puhul selle liigendamist mitmeks eri osaks, kuid kuna on tekste, mis annavad sama sisu edasi vaid ühe lausega, ei hakanud ma siiski matuste motiivi osadeks tükeldama.

4.3.1. Tegevuskoht

Kõik eesti keeles ilmunud tõlked on määratlenud loo sündmuse mingi kindla paigaga ja kõikides tõlgetes on tegevuskohana määratletud linna. Üldjuhul järgib tegevuskoha nimetamine Gallandi versiooni, st mainitud on ainult Pärsia linna (kuues variandis).

Haaslava ja Ehinite tõlgetes torkab silma sarnane varieerumine: nimelt on esimeses tegevuskohaks Hurasani, teises Horasani linn. On enam kui tõenäoline, et selle erisuse aluseks on hoopis teine, ühine alustekst.

Kui Orase tõlkes on Pärsia veel vanas kirjaviisis Persia, siis Leet Jaagu tõlkes on juba kasutusel praegugi kasutusel olev nimekuju. Veel on ühe variandina Jõeranna versioonis koha nimetamise asemel lihtsalt *kaugel idas*.

Ellerbergi versioonis on ainukesena mainitud Bagdadi linna, võimalik, et see nimi on olemas juba algallikas ja tegemist ei ole Ellerbergi enda lisandusega. Ellerbergi tõlkes puudub ka ainukesena kahe venna nimetamine loo alguses, vaid selle asemel on mainitud tema naist ja kaht poega, kõikides teistes versioonides on Ali Babal kas üks poeg või pole tal ühtki last. Ellerbergil tuleb Kassim tegelasena sisse alles motiivis, kus Ali Baba tahab oma leitud varandust hinnata ja saadab naise mõõdunõud laenama. Seega puudub Ellerbergi tõlkes terve loo seisukohalt niivõrd oluline kahe venna vastandamine, kuid loos tervikuna on see olemas: Ali Babat iseloomustatakse nimelt alati positiivselt ka Kassimi negatiivselt. Näiteks on Ellerbergi näites Ali Babat heast küljest iseloomustav väljend: *üks väga vaene aga auväärt töömees*.

Kui vaadata ptk 4.2, mis keskendub tekstide sõnavaranäidetele, siis väärrib jällegi tähelepanu asjaolu, et kuigi nii Ellerberg kui ka Oras mainivad loo alguses tegevuskohana linna, siis loos on nimetatud tegevuskohana ka alevit (Orasel küll *linna-alev*, vt ka motiivi ptk 4.2.2). Keeruline on hinnata, kas Ellerbergi varieerumine on juhuslik – tegemist on lihtsalt juhusliku eksitusega – või kasutati tõepoolest alevit linna sünonüümina, see eeldaks juba põhjalikumaid uurimustööd ja analüüsi.

Tõlke toimetamise vaatepunktist võib välja tuua Jaagu–Amburi versioonid ning Hämeen-Anttila ja Ehini versioonid. Jaagu on püüdnud üsna täpselt edasi anda Burtoni poeetilist väljendit (*in days of yore and in times and tides long gone before – Vanal ajal ja ammu kadunud minevikus*). Vaevalt, et Amburil oli kasutada Burtoni tekst ja näib, et tema eesmärk on olnud teha Jaagu tekst lihtsamaks ja sujuvamaks, seetõttu on tekstist kadunud pisut kohmakas *ammu kadunud minevikus*. Niisamuti on Ehinid lühendanud Hämeen-Anttila tõlget: puudub üsna sage muinasjutu algusvormel *räägitakse* (sm *kerrotaan*) ja lugu on hoopis alustatud ajamääratlusega *ennemuiste*. Peale selle on muudetud kohanime kirja pilt: *Khorasanin* on asendatud *Horasaniga*. Kohanimede andmebaas (KNAB) pakub näiteks põhinimena järgmist kirja pilti: *Khorāsān*, *Xorāsān*. Haaslava tõlkes esinev nimekuju *Hurasan* võib aga seonduda vahenduskeele mõjuga.

Galland: *Puissant sultan, dit-elle, dans une ville de Perse, aux confins des états de votre Majesté, il y avait deux frères, dont l'un se nommoit Cassim, et l'autre Ali Baba.*

Ellerberg: *Persia maal, Pagtatti [Bagdadi] linnas ellas wannaste üks väga vaene agga auväärt töömees, nimega Ali:Paba, omma naise ja ta kahhe pojaga.*

Burton: *In days of yore and in times and tides long gone before, there dwelt in a certain town of Persia two brothers, one named Kasim and the other Ali Baba ...*

Oras: *Ühes suures Persia linnas elasiwad kaks wenda, Kasim ja Ali Baba. (1911) / Ühes suures Persia linnas elasid kaks venda, Kasim ja Ali Baba. (1921)*

Jaagu: *Vanal ajal ja ammu kadunud minevikus elasid ühes Pärsia linnas kaks venda, Kasim ja Ali Baba.*

Ambur: *Vanal ajal elasid ühes Pärsia linnas kaks venda – Kasim ja Ali Baba.*

Ersen: *Kunagi ammu elasid ühes Pärsia linnas kaks venda, Kasim ja Ali Baba.*

Jõerand: *Kaugel idas elasid kord kaks venda, kelle nimed olid Kassim ja Ali Baba.*

Aru: *Kunagi ammu elasid ühes Pärsia linnas kaks venda, Kasim ja Ali Baba.*

Ernits: *Ali Baba ja Kassim olid vennad, kes elasid Pärsias.*

Haaslava: *Hurasani linnas Pärsiamaal elasid kaks venda.*

Hämeen-Anttila: *Kerrotaan, että muinaisina aikoina eräässä Khorasanin kaupungissa asui kaksi veljestä, toinen nimeltään Qasim, toinen Ali Baba.*

Ehinid: *Ennemuiste elanud Kesk-Aasias Horasani linnas kaks venda, kellest üht kutsuti Qasimiks ja teist Ali Babaks.*

4.2.2. Ali Baba ja rikka venna võrdlus

Vendade vastandamise ja võrdlemise motiivis ei ole eri muinasjutuversioonides üldjuhul midagi otseselt kultuurispetsiifilist, st see ei sisalda reaale. Tavaliselt ongi lihtsalt kirjeldatud, et Ali Baba on vaene ja tema vend rikas, ühtlasi on enamasti välja toodud vaesuse ja rikkuse põhjused. See motiiv on samas terve muinasjutusüžee seisukohalt oluline vastandus: loos on keskne moraaliteema ehk Ali Baba kui vähenõudliku mehe rikastumine ja ahnete, Kassimi ja röövlike hukkumine. Teisalt peegeldab see motiiv tegelaste eluolu ja nende elukeskkonda, seega on kultuuriline aspekt selles motiivis siiski mingil määral esindatud.

Muinasjuttude eri versioonides tuleb välja, et vendade ebavõrdsuse põhjused on olnud erinevad, st see motiiv on üldjoontes sama. See toetub kahe venna vastandusele, kuid erineb palju detailides: kas on Ali Baba võtnud vaese naise või ei ole ta osanud oma isalt saada pärandusega midagi mõistlikku peale hakata. Kassimi eduloo taga on enamasti abielu rikka naisega ja oskus müüa. Üldjuhul on välja toodud seegi asjaolu, et ta müüb kangaid. Kassimi puhul on mõnes tekstis välja toodud see, et rikastumine on ta muutnud uhkeks, peale selle on mõnes tekstis viide, et teda kadestatakse, mõnes aga, et teda austatakse (nt *Kassim aga oli tuntud nende kodulinnas oma ahnuse ja ihnuse poolest, linna rikkad mehed peavad temast lugu*), vt näiteid.

Huvitav on selles motiivis eeskätt Burtoni ja Jaagu tõlke omavaheline seos: nimelt Jaagu tõlkes leiduv väljend, mis on üsna üks-üheselt üle võetud Burtoni tõlkest, kasutades meetodit, mida Newmarki liigituse järgi võib pidada kalkaks (*when his father-in-law fared to the mercy of Almighty Allah – kui ta äi läks kõikvõimsa Allahi rahusse*). Amburi toimetatud tekstis on lauset muudetud lihtsamaks ja selgemaks, st kalka on asendatud funktsionaalse vastega ning kadunud on ka viide maasse kaevatud kullale. Edaspidigi väldib Amburi tõlge hoolega sõna *Allah* kasutamist: kas eesmärk on olnud tõlget kodustada või on nii konkreetset viidet islamiusule peetud ohtlikuks, on siinkohal keeruline määratleda, kuid tundub, et pigem on tegemist esimese võimaluse ehk toimetaja teadliku püüdega tõlge lihtsamaks teha ja kasutada omakeelset vastet, sest sama põhimõtet on ta rakendanud terves tekstis. Näiteks kui Burtonil on teksts araabiakeelsed väljendid, siis Jaagu on need eestikeelsesesse tõlkesse üle võtnud, kuid Ambur on need jälle välja toimetanud.

Kui võrrelda Gallandi-Burtoni-Jaagu versioone, siis muutub koht, kust puid saadakse. Galland nimetab lähedalasuvat metsa, Burton on omakorda kasutanud hoopis spetsiifilisemat sõna *jungle* ja Jaagu nimetab hoopis *soist metsa*. [Hämeen-Anttila ja Ehinite versioonis on see motiiv teistmoodi sisse toodud: nende versioonis läheb Ali Baba hagu korjama alles siis, kui tal on kõik raha otsa lõppenud ja ta ei leia muud lahendust; esimesel juhul on seega puude müük elukutse, teisel juhul aga esmakordne tegevus].

Kui vaadelda jällegi seda, kuidas Ambur on Jaagu teksti toimetanud, siis on jällegi näha, kuidas Ambur on lauset hoopis teistmoodi liigendanud (vt näiteid), ja asendanud transkriptsiooni isegi mitte funktsionaalse vaste, vaid hoopis teise sõnaga: *basaari* asemel *linn*.

Nagu eespool on mainitud, siis Ellerbergi tõlkes rikka ja vaese venna vastandus juba loo alguses puudub, küll aga on selleski motiivis tähtis moraalne aspekt, ehk rõhutatud on peategelase vaba meelelaadi (vt näidet). Ellerbergi väljenduslaad peegeldab üsna hästi nn ajastu vaimu – 19. sajandi teist poolt, mil hakkasid ilmuma rahvaraamatud, mille eesmärk ei olnud ainult lugemisrõõmu pakkuda, vaid mis ühtlasi harisid ja õpetasid. Kui analüüsida sama väljendi tõlkestrateegiat, lähtudes Newmarki tõlkemeetoditest, siis võib seda selgitust meetodina pidada komponentanalüüsiks, st võrreldud on kahte religiooni ja esitatud argument, et ristiusk on küll õigem või parem religioon (viide sõnades *Ehk nad küll mitte*), kuid ka muhamedi usku inimene võib õiglane olla.

Orase tõlkes torkab silma teistest tekstidest üsna erinev *üüris omale linna-alevisse korteri*, mis kõlab pigem üsna moodsa ja tänapäevase tegevusena. Kas sarnane sõnastus oli juba lähtetekstis või püüdis Oras ise teksti noorele lugejale sobivamaks kohandada, on siinkohal raske hinnata.

Ehini ja Hämeen-Anttila tõlgete võrdluses on märgatav Ehini poeetilisem lähenemine kui Hämeen-Anttilal (sm *viisas* tõlkevasteks on *vaimuvalge*, *kauppiaitten keskuudessa* asemel *kaupmeeste killas*).

90ndatel ilmunud laste jutukogumikes on tähenduslik rikka ja vaese venna motiiv enamasti üsna põhjalikult edasi antud. Imselt toetab vastanduse rõhutamist muinasjututraditsioon, millest on lähtunud kirjanikud-tõlkijad, kes teksti vabalt übertõötlesid. Rikka ja vaese venna võrdlus ja vastandus on nendes lugudes jõuliselt ja ilmekalt edasi antud: nt Jõeranna tekstis on Ali Baba vaene nagu kirikurott, Kassim aga elab uhkes ja ruumikas majas ning muutub järjest rikkamaks, Aru mainib, et Kassim oskas oma kaupa kiita, Ali Baba aga ei osanud kaubitseda, Ernits nimetab, et Ali Babast kasvas meeldiv ja lahke meesterahvas, kuid Kassim oli tuntud ahnuse ja ihnuse poolest.

Aru tõlge on ainuke, kus kõikidele tegelastele on antud nimed. Kui üheski tekstis pole nimeliselt mainitud ei Ali Baba ega Kassimi abikaasat, siis tema versioonis on abikaasade nimed Fatima ja Zeinab. Fatima puhul on pealegi täpsustatud, et tegemist on peakohtuniku tütreaga, mis viitab jällegi jõukusele, aga lisaks sellele ka võimupositsioonile.

Galland: *Cassim épousa une femme qui, peu de temps après leur mariage, devint héritière d'une boutique bien garnie, d'un magasin rempli de bonnes marchandises, et de biens en fonds de terre, qui le mirent tout-à-coup à son aise, et le rendirent un des marchands les plus riches de la ville. Ali Baba, au contraire, qui avoit épousé une femme aussi pauvre que lui, étoi logé fort pauvrement, et il n'avoit d'autre industrie pour gagner sa vie, et de quoi s'entretenir lui et ses enfants, que d'aller couper du bois dans une forêt voisine, et de venir le vendre à la ville, chargé sur trois ânes qui faisoient toute sa possession.*

Ellerberg: *Ehk nad kül mitte risti usko ei olnud, (waid Muhhamedi usko), siiski nenda ellasid, et keigis asjus õigust ja truust armastasid. [Rikka ja vaese venna vastandus selles motiivis puudub.]*

Burton: *The elder, however, presently took to himself a wife, the daughter of an opulent merchant, so that when his father-in-law fared to the mercy of Almighty Allah, he became*

owner of a large shop filled with rare goods and costly wares and of a storehouse stocked with precious stuffs, likewise of much gold that was buried in the ground. ... But the woman whom Ali Baba had married was poor and needy. They lived, therefore, in a mean hovel, and Ali Baba eked out a scanty livelihood by the sale of fuel which he daily collected in the jungle and carried about the town to the bazaar upon his three asses.

Oras: *Kasim heitis rikka lesega abielusse, kes talle suure varanduse weimewakaks kaasa tõi. Siis asus ta südamesse uhkus ... Ali Baba üüris omale linna-alewisse korteri ja kosis endale vaese neiu naiseks. / Kasim heitis rikka lesega abielusse, kes talle suure varanduse veimewakaks kaasa tõi. Siis asus ta südamesse uhkus ... Ali Baba üüris omale linna-alevisse korteri ja kosis endale vaese neiu naiseks.*

Jaagu: *Vanem vend nais varsti ühe rikka kaupmehe tütre ja kui ta äi läks kõikvõimsa Allahi rahusse, sai ta suure poe omanikuks, milles oli haruldasi aardeid ja hinnalisi kaupu ja ta laos oli väärtuslikke kangaid ning maasse oli kaevatud kulda. Ent see naine, kellega abiellus Ali Baba, oli vaene ja nad elasid viletsas onnikeses ning Ali Baba teenis oma kehva leiba põletispuie müügiga, mida ta kogus soisest metsast ja oma kolme eesliga vedas basaarile.*

Ambur: *Vanem vend kosis varsti ühe rikka kaupmehe tütre ja sai pärast äia surma suure kaupluse omanikuks, milles oli haruldasi aardeid ja hinnalisi kaupu. ... Ent Ali Baba abiellus vaese naisega ja nad elasid viletsas onnikeses ning Ali Baba teenis oma kehva leiba põletispuude müügiga. Puid korjas ta soisest metsast ja vedas neid linna oma kolme eesliga.*

Ersen: *Kassim oli rikas, aga Ali Baba vaene ja pidi endale elatist teenima puuraidurina.*

Jõerand: *Esimene oli vaene nagu kirikurott, elas koos oma naisega viletsas hurtsikus ning teenis elatist metsast hagu korjates ja seda kimbukaupa müües. Teine oli aga abiellunud rikka naisega ja elas uhkes ruumikas majas. Ta kaubitses vaipadega ning muutus aina rikkamaks ja rikkamaks.*

Aru: *... Kasim hakkas turul kalleid kangaid ja siidriideid müüma. Ta oskas oma kaupa kiita ja rahvast kokku kutsuda ning tema leti ümber tungles alati palju ostjaid. Kasim sai rikkaks ning võttis endale naiseks peakohtuniku tütre Fatima. Ali Baba ei osanud kaubelda ja raha kokku ajada. Naiseks oli tal vaene tütarlaps nimega Zeinab. Varsti raiskasid nad kogu isa varanduse.*

Ernits: *Ali Babast kasvas meeldiv ja helde meesterahvas, Kassim aga oli tuntud nende kodulinnas oma ahnuse ja ihnuse poolest. Ta abiellus rikka naisega ning avas oma poe, milles müüs kauneid siidkangaid. ... Ka Ali Baba abiellus, kuid tema naine oli vaene, aga*

väga aus. Nad elasid koos oma väikese pojaga tagasihoidlikus hütis linnaserval ning elatusid sellest vähesest rahast, mida Ali Baba sai turul küttepuude müügist.

Haaslava: Vanem neist, Kasim, oli rikas mees, keda paljud kadestasid. Noorem, Ali Baba, oli abiellunud vaese neiuga ning kuna ta ei osanud kodumajapidamises ots otsaga kokku tulla, et suutnud ta mõne aja pärast enam oma peret toita. Varsti kuulus talle vaid katus pea kohal, ja selle katuse all elasid nad koos väikese eesli ja teenija Mardžanaga, kes oli veetlev ja nutikas mustanahaline tüdruk.

Hämeen-Anttila: Qasim nai rikkaan naisen, joka omisti puutarhoja ja viinitarhoja ja kauppoja täynnä kallisarvoisia tavaroita. Hän alkoi käydä kauppaa, ostaa ja myydä, ja kohtalo oli hänelle suopea, niin että hänen vaurautensa vain kasvoi. Hänen maineensa levisi kauppiaitten keskuudessa ja rikkaat miehet pitivät häntä arvossa. Ali Baba nai köyhän naisen, joka ei omistanut penniäkään. Lyhyessä ajassa Ali Baba kulutti kaiken perimänsä ja eli siitä pitäen köyhyyden ahdingossa. Hän ei tiennyt, mitä tehdä, eikä ollut pystyvä elättämään itseään, vaikka oli viisas ja oppinut mies.

Ehinid: ... Qasim võttis rikka naise, kel oli viljapuuaedu, viinamarjaistandusi ja poode, mis olid otsast otsani kallihinnalist kaupa täis. Quasimgi hakkas kauplema, õppis ostma ja müüma. Saatus oli tema vastu helde – tema varandus muudkui kasvas ja tema kuulsus kaupmeeste killas suurenes. Linna rikkad mehed pidasid temast lugu. Ali Baba võttis vaese naise, kel polnud hinge taga punast pennigi. Lühikese ajaga kulus Ali Babal päranduseks saadud raha ära ja siis hakkas vaesus pitsitama. Ta ei teadnud, mida peale hakata ja kuidas end ära elatada, kuigi oli vaimuvalge ja õppinud mees.

4.2.3. Ali Baba on leidnud varanduse ja ta naine tahab laenata kaalu või mõõdunõud

Motiiv keskendub sellele, kuidas kulda on nii palju, et Ali Baba ja tema naine ei saa seda kuidagi kokku loetud ning kuna neil endal vaesuse tõttu kas kaal või mõõdunõu puudub, siis läheb naine seda Kassimi majast laenama

Gallandi ehk kõige esimeses versioonis on tegemist pigem kulla mõõtmisega mõõdunõu abil, mitte kaalumise (pr *mesure*, ingl *measure*), Burtoni versioonis on aga juba toimunud muutus, nimelt on kirjeldatud vihtadega kaalu (ingl *weights and scales*). Sellega kattub Jaagu tõlge: ta kasutab funktsionaalset vastet ehk läheb kaalu ja vihtasid laenema. Kui vaadata eestikeelseid tõlkeid, siis neis on niisamuti kirjeldatud kulla

kaalumist. See on üsna mõistetav tähendusnihe, kuivõrd vilja või kulda võidakse ka kaaluda.

Kui kõiki tõlkeid võrrelda, siis on näha, et Gallandi versioonis esinev vilja mõõtmise motiiv on üsna hästi püsima jäänud teisteski tõlgetes, ühtekokku viies tõlkeversioonis, kaalumist esineb neljas, tinglikult kolmes versioonis (Jaagu ja Amburi tekstide seost arvestades).

Mõõtmisega on tegemist ka Ellerbergi versioonis, kus Ali Baba käsib ise naisel minna *külimittu* laenama. See kattub Gallandi tõlkega selles osas, et tegemist on mõõdunõuga (*külimit – ümmarguse v ovaalse kerega külvi- ja mõõduriist*, EKSS), mitte kaaluga. Kui lähtuda Newmarki meetodite liigitusest, on Ellerberg kasutanud tõlkimisel sihtkultuuri vastet.

Ehinite tõlkes on nimetatud üsna haruldase sõnana *vaekaussi*, mida eesti keeles ei üldjuhul ei kasutata enam pigem kaalumise tähenduses, küll on see olemas kujundliku väljendina (nt *Pika arupidamise järel langes vaekauss edasiõppimise kasuks*, EKSS).

Haaslava versioonis on nimetatud *mõõtmist* ja *mensuuri*, seega sisulist vastuolu selles tekstis niisamuti ei ole (mensuur on mõõtmis- ja mitte kaalumisnõu). Kuna aga mensuur on pigem keemia valdkonda kuuluv oskustermin, ei saa seda päris täpseks tõlkevasteks siiski pidada.

Hoopis haruldane on Aru tõkes esinev sõna *viljamõõduveerandik* – veerandik on EKSSi järgi endisaegne mahumõõt (1/4 tündrit. *Veerandik silku. Ostis pool veerandikku herneid.*)

Orase tõlkes leiab lisaks kaalu mainimisele joonealuse märkuse, kus on selgitatud sõna *küdi* tähendust. Tegemist ei ole küll reaali selgituse, vaid küdi pidi olema sel ajal eesti keeles pigem tuntud sõna. Millegipärast on Oras pidanud seda sõna siiski piisavalt haruldaseks, et joonealuses märkuses üle selgitada, mis sugulusastmega on tegemist.

Huvitav on Burtoni tõlkes esinev sõna *ashrafi(s)*. Merriam-Websteri sõnaraamat annab sellele järgmise definitsiooni: *1. a gold coin of the Ottoman Empire, 2. a Persian gold coin*. Tegemist on ilmselt Burtoni tema enda lisandusega, kuivõrd sama sõna Gallandi tekstis ei esine. Jaagu tõlkes see lauseosa, kus on raha nimetatud, puudub.

Galland: *Cassim n'étoit pas chez lui, et à son défaut, elle s'adresse à sa femme, qu'elle prie de lui prêter une mesure pour quelques momens ...*

Burton: *So she went off in haste to Kasim's home to borrow weights and scales wherewith she might balance the ashrafis and make some reckoning of their value.*

Oras: *Ta läks küdi* juurde ja palus mõõtu laenuks, millega ta raha võiks mõõta. / Ta läks küdi* juurde ja palus mõõtu laenuks, millega ta raha võiks mõõta. *mehe wend*

Jaagu: *Siis läks naine ruttu Kasimi majja laenama kaalu ja vihte ja kui ta Kasimi ei leidnud, ütles ta Kasimi naisele ...*

Ambur: *Siis läks Ali Baba naine ruttu Kasimi majja kaalu ja vihte laenama.*

Ersen: *... Lõpuks ta tüdines ja ütles endale: „Laenan parem Fatima käest mõõdunõu ja mõõdan sellega.”*

Jõerand: *Kui tema naine kulda nägi, oli ta väga rõõmus. Siis jooksis ta Kassimi majja ja palus mõõdunõud laenuks.*

Aru: *... Mine õige mu venna juurde ja küsi laenuks viljamõõduveerikut, proovime sellega ...*

Ernits: *„Ma laenan Kassimi naiselt kaalu ning kaalun sellega müündid ära,” ütles ta ...*
[Hiljem mainitud kaalukausse.]

Haaslava: *Seetõttu läks ta rikka Kasimi naise juurde, et laenata temalt nõu, millega teravilja mõõdetakse. [Hiljem on mainitud mensuuri.]*

Hämeen-Anttila: *Vaimo ei välittänyt Ali Baban puheista, vaan lähti lainaamaan vaakaa, sillä he olivat niin köyhiä, ettei heillä ollut omaa vaakaa.*

Ehin: *Naine ei hoolinud Ali Baba jutust, vaid läks kaalu laenama, sest nad olid nii vaesed, et neil endal kaalu ei olnud. [Hiljem on mainitud ka vaekaussi.]*

4.2.4. Kassimi naine paljastab Ali Baba saladuse

Motiivis on kirjeldatud, kuidas uudishimulik Kassimi naine tahab teada, mida kaalutakse või mõõdetakse. Ta määrib kaalu või mõõdunõu kleepuva ainega kokku ja selle tulemusel leiab hiljem nõu põhjast kuldmündi.

Kõige rohkem varieerub selles motiivis vahend, millega nõu põhja määritakse. Üldjuhul on pea kõikides versioonides tegemist mingisuguse koduses majapidamises leiduva, enamasti kleepuva ainega. Gallandi versioonis on selleks ainsana lihtsalt rasv. Burton on lisanud rasvale ka vaha (vt näiteid), mis on omakorda jõudnud Jaagu ja Amburi tekstidesse. Ellerberg nimetab aga huvitaval kombel küünlarasva.

Ehini ja Haaslava tekstide võrdluses on jälle märgata ühe alusteksti olemasolu: mõlemas tekstis kasutatakse määrimiseks ainult vaha.

Nii Orase tõlge kui ka Ersenis välja antud tekst nimetavad mett, Aru tõrva ja ainukesena ei ole üldse kleepuva ainega tegemist Ernitsa tõlkes, kus Kassimi naine puistab nõu põhja hoopis talki. Võib arvata, et sama ainet oli nimetatud ka tõlke aluseks olevas versioonis.

Lisaks nõu määrimisele mingisuguse vahendiga varieerub kohati ka rahaühiku nimetus. Üldjuhul on mainitud lihtsalt kuldmünti või -raha, kuid mõnel juhul on ka nimetatud rahaühikut. Ellerberg kasutab sihtkultuuri vastet: *penning* esineb Wiedemanni sõnaraamatus ja oli arvatavasti sel ajal rahaühiku tähistajana käibel. Orasel on kuldmündi tähistamiseks *kuld-dukat* (1922. aasta kordustrukis *kuld-tukat*). Seegi ei ole lähtekeele, vaid pigem sihtkeele reaali, vt ka ptk 4.2; kuigi tukat tähendab kuldmünti, kasutati seda sõna kuldraha tähistamiseks Euroopas ja mitte Araabias. Haaslava tõlkes leidub sõna *kulddinaar*, mis on Newmarki liigituse järgi laen, Araabia kultuuriruumis tuntud rahaühik.

Jaagu ja Amburi versioonide võrdluses on jällegi näha, kuidas Amburi toimetamisel on sihtkeele tekst hakanud lähtekeele tekstist pisut kaugenema. Burtonil on sõnastus *saying to herself*, mille Jaagu on tõlkinud *ütles endamisi*, Ambur on ilmselt mingist eneserefleksiooni loogikast lähtuvalt teinud asenduse *mõtles endamisi*.

Galland: ... elle s'avisa d'appliquer adroitement du suif au-dessous de la mesure, et elle y en appliqua. ... La femme d'Ali Baba n'eut pas tourné le dos, que la femme de Cassim regarda la mesure par le dessous; et elle fut dans un étonnement inexprimable d'y voir une pièce d'or attachée.

Ellerberg: Ma tahhan külimitto põhja küünla raswaga ärra märda, ehk siis wahhest arro saan, mis kaubaga temmma on kokko juhtunud ... Täis südame rõmo, ei pannud kumbki tähele, kui keik ärramödetud olli, et üks kuld penning külimitto põhja külge hakkand.

Burton: With this pretext Kasim's wife went aside and secretly smeared wax and suet over the pan of the balance ... But when Kasim's wife espied the gold coin, she fumed with envy and wrath, saying to herself: „So ho!”

Oras: Ta wõidis mõõdu põhja meega ära ja andis selle siis Ali Baba naise kätte... Ta kohkus imestuse pärast, sest ta leidis sealt kuld-dukati. / Ta võidis mõõdu põhja meega ära ja andis selle siis Ali Baba naise kätte. ... Ta kohkus imestuse pärast, sest ta leidis sealt kuld-tukati.

Jaagu: Selle ettekäändega läks Kasimi naine ja võidis vaekausid salaja vaha ja rasvaga, et teada saada, mida Ali Baba naine tahtis kaaluda ... Kui aga Kasimi naine nägi kuldmünti, kihvatas temas kadedus ja viha ning ta ütles endamisi ...

Ambur: Selle ettekäändega läks Kasimi naine ja võidis kaalu vaekausid vaha ning rasvaga, et teada saada, mida Ali Baba naine tahtis kaaluda... Kui aga Kasimi naine nägi kuldmünti, kihvatas temas kadedus ja viha ning ta mõtles endamisi ...

Ersen: Ta mõtles välja järgmise kavaluse: määris mõõdunõu põhja meega kokku, tõi sellele Zeinabile ja ütles: „Võta, kuid too enne päikeseloojangut mulle tagasi, mul on seda endal vaja ... Fatima vaatas nõusse ja nägi seal põhja külge kleepunud kuldmünti.
Jõerand: -

Aru: ... ja ta määris veerandiku põhja tõrvaga kokku. Nagu kaval naine oli lootnud, oligi tagasitoodud nõu põhja külge kleepunud üks münt.

Ernits: Ta oli nii uudishimulik, et puistas kaalukausid talgiga üle, et teada saada, mida nad kavatsevad kaaluma hakata. ... “ Kui Ali Baba naine õhtul kaalu tagasi andis, siis oli ühe kaalukausi põhja kinni jäänud pisike kullatera.

Haaslava: Ta arvas, et mensuuri vajatakse teravilja mõõtmiseks, aga kuna ta tahtis olla päris kindel, määris ta mensuuripõhja vahaga kokku ... Samal õhtul sai Kasimi naine oma mõõduanuma tagasi. Õhinal keeras ta selle kummuli, ja ennäe, nõu seest kukkuski välja kulddinaar.

Hämeen-Anttila: Qasimin vaimo tahtoi päästä asiasta selville ja pani vahaa vaakakupin pohjalle, jotta siihen tarttuisi jotain. / Kun Qasimin vaimo sai vaakansa takaisin, hän tarkasteli sitä ja huomasi kultarahan juuttuneen vahaan.

Ehin: Et asjas selgust saada, määris Qasimi naine vaekausi vahaga kokku, et kaalul olevast midagi ka vaekausi külge kleepuks. ... Kui Qasimi naine kaalu tagasi sai, uuris ta seda lähemalt ja leidis kuldmündi, mis oli vaha külge kinni jäänud.

4.2.5. Kassim jääb koopasse lõksu, sest on unustanud võlusõna

Viies valitud motiiv kirjeldab, kuidas Kassim on mingil põhjusel unustanud võlusõna ja ta üritab seda meelde tuletada.

Galland seob võlusõna meeldetuletamise teraviljaga: Kassim hakkab nimetama teravilju, kuid on õige võlusõna unustanud (*Seesam, avane asemel oder, avane*).

Eestikeelsetes tõlgetes seos teraviljadega mitmel juhul säilinud ja mitmel juhul ka kadunud – võimalik, et osalt seetõttu, et seesamit kui Eestis või ka euroopalikus kultuuriruumis pigem eksootilist taime ei seostata teraviljaga. Loomulikult tuleb arvestada sedagi, et paljud tekstid on kirjanike ümbertöötlused, kellele pole loo jutustamise seisukohalt need nüansid olnud ilmselt tähtsad. Samas tasub Burtoni ja Jaagu tõlke puhul tähele panna, et kui Burton on, nagu ka Galland, sõnastanud, et Kassim hakkab järjest meelde tuletama teravilju (*all manner of granes*), siis Jaagu sõnastuses esineb hoopis laiem tähendus *mitmesuguste viljade nimesid*.

Mitmes versioonis pole aga kirjeldatud seda, kuidas Kassim püüab võlusõna meelde tuletada, vaid on lihtsalt mainitud seda, et Kassim on nõiasõna unustanud. Aru versioonis tulevad röövlid enne tagasi, kui Kassim üldse jõuab ära minema hakata.

Ernitsa tõlkes võib välja tuua võlusõna meeldetuletamise kõlalise sarnasuse alusel (*seesam – simmsämm – sisask – seller – safran*). Huvitav on simmsämmi sõnastuse puhul imeväike seos kõige esimese Ali Baba teksti inglise keelde tõlkija, Edward Lane'i tekstiga, kus seesami asemel on võlusõnaks hoopis *simsim* (Lane: 1909–1914). See seos võib aga olla üsna juhuslik. Niisamuti on võlusõna meeldetuletus kõlalise sarnasuse alusel olemas Orase tõlkes (*seesam – selim*).

Ehini ja Hämeen-Anttila tõlke võrdluses on näha, kuidas tõlkes on lausestust muudetud: Hämeen-Anttila on nimetanud kaht teravilja (*vehnä* 'nisu', *ohra* 'oder'), kuid Ehini on selle teisipidi sõnastanud ja sõna *nisu* välja jätnud: *ta katsetas nii- ja teistpidi, lausudes näiteks „Oder, avane!”*...

Huvitav on jällegi seos Burtoni-Jaagu-Amburi versioonide vahel. Burton seob unustamise jumala karistusega ahnuse eest ning kasutab seesami unustamise kohta värvikat väljendit *cabalistic words*, Jaagu on karistuse teema sõna-sõnalt üle võtnud, ent asendanud kabalistlikud sõnad nõiasõnaga, Ambur on aga seose jumaliku tahtega välja toimetanud ja tema versioonis unustab Kassim võlusõna hoopis varandusi imetledes. Ambur on toimetamisel taas muutnud lauste liigendust, nii et need on sujuvamad. Ühtlasi võib selles ja teisteski motiivides täheldada üht läbivat parandust, kus Ambur on ümber teinud kõik Jaagu tekstis esinevad *ja*-sõnaga algavad laused.

Galland: ... *Orge, ouvre-toi; et il est bien étonné de voir que la porte, loin de s'ouvrir, demeure fermée. Il nomme plusieurs autres noms de grains, autres que celui qu'il falloir, et la porte ne s'ouvre pas.*

Ellerberg: *Sure ahnuse pärast on need sannad temma melest ärra läinud ja ei tule enam mele.*

Burton: *But by the will of Allah Almighty he had clean forgotten the cabalistic words, and cried out, „Open, Barley!” Whereat the door refused to move. Astonished and confused beyond measure, he named the names of all manner of grains save sesame, which had slipped from his memory as though he had never heard the word ...*

Oras: *Aga ta oli nõiasõnad unustanud, mis koopa awasiwad. „Selim, Selim, awa end!” / Aga ta oli nõiasõnad unustanud, mis koopa avasid. „Selim, Selim, ava end!”*

Jaagu: *Ent kõikvõimsa Allahi tahtel oli ta hoopis unustanud nõiavõimuga sõnad, ja ta hüüdis: „Avane, oder!” millele värav aga ei vastanud. Ja ülimal määral kohkunud ja imestanud, hakkas ta hüüdma igasuguste viljade nimesid, üksnes seesami ta unustas ...*

Ambur: *Aga varandusi imetledes oli ta nõiasõna hoopis unustanud. Ta hüüdis: „Avane, oder!”, millele värav aga ei vastanud. Ülimal määral kohkunud ja hirmunud, hakkas ta hüüdma igasuguste viljade nimesid, üksnes seesami ta unustas.*

Ersen: *Kasim tahtis öelda võlusõnu, kuid ta oli need suure ähmiga ära unustanud. Ta hüüdis umbropsu: „Hernes, avane!” Uks jäi suletuks. Kasim ehmus. Ta mõtles veidi ja hüüdis veelkord: „Nisu, avane.” Uks ei avanenud. Kasin oli nii hirmunud, et ei mäletanud enam midagi ja nimetas järjest kõiki taimi, mis tal aga meelde tulid. [kaer, kanep, oder]*

Jõerand: *Kui ta aga koopast lahkuda tahtis, ei tulnud talle sõnad, millega koopaust avada, enam meelde.*

Aru: *Aga valik, mida võtta ja mida jätta, oli raske ja aeganõudev ning päeva lõpuks polnud ta sellega veel ühele poole saanud. Õnnetuseks aga jõudsid selleks ajaks tagasi röövlid ...*

Ernits: *Ent ta ei suutnud kuidagi võlusõna meelde tuletada. „Simm-sämm, avane!” [sisask, seller, safran]*

Haaslava: *Ta mäletas, et see oli mingi taim, mis kannab seemneid, ja ta hakkas hüüdma ridapidi erinevaid vilju. [oder, nisu]*

Ehin: *Ta katsetas nii- ja teistmoodi, lausudes näiteks: „Oder, avane!”, aga uks ei läinud lahti.*

Hämeen-Anttila: *Hän oli unohtanut ne. Hän kokeili kaikenlaista: “Ohra, aukene! Vehnä, avaudu!”*

4.2.6. Ali Baba läheb Kassimi perele viimase surmast teatama ja orjatüdruk avab talle ukse

Motiiv kirjeldab seda, kuidas Ali Baba viib oma venna tükkideks raiutud surnukeha viimase koju ja talle avab ukse orjatüdruk. Eestikeelsetes tõlgetes see motiiv 90ndatel ilmunud lastekogumikes puudub.

Esmalt tasub kindlasti tähelepanu pöörata orjatüdruku nimekuju varieeruvusele. Tõlgete nimevariantide kõrvutamisel on näha üsnagi suurt erinevust, kuna paljud tekstid on läbinud mitu vaheastet ja võib arvata, et tõlkijad pole alati olnud teadlikud araabia nimekirjutuse põhimõtetest. See teadmine on olnud näiteks türgi filoloogiat õppinud Ly Ehinil.

Galland kasutab oma versioonis nimekuju *Morgiane*, millest inglise keelde on tuletatud *Morgiana* (nt Burtoni versioonis). Huvitaval kombel pole Morgianat üle võtnud Jaagu tõlge, vaid selles esineb hoopis araabiapärasem *Mardžanah*. Eriti omapärane on Leet Jaagu joonealune kommentaar, et nimi Mardžanah tähendab koralli. See paneb mõtlema, millised on olnud tõlkija taustateadmised ja araabia keele oskus või mille põhjal on ta niisuguse seose loonud. Ambur omakorda on nime muutnud (*Mardžanah* asemel *Mardžana*).

Ehinitel esinev nimekuju Marjaana on aga alguse saanud (kui mitte juba varem) Lane'i ingliskeelsest tõlkest, kus leidub nimekuju *Marjaneh*. Hämeen-Anttila kasutab nimekuju *Marjána*, millest Ehinid on, lähtudes kodustava tõlke põhimõtetest, tuletanud *Marjaana*.

Gallandi versioonis on Morgiane orjatar, Ellerberg aga käsitleb teda teenijatüdruku ehk ümmardajana, Newmarki liigituse järgi on see tõlkemeetod sünonüümia. Huvitaval kombel leiab ümmardaja sõnastust veel mõnes teises tekstis (nt Ehinil), kuid mitte samas motiivis. Enamasti esineb samades tekstides siiski sõnana ka *orjatüdruk* ja sõna *ümmardaja* ongi kasutatud sünonüümia, ilmselt sõnakorduse vältimiseks. Paraku pole võimalik kindlaks teha, kas Ellerbergi tähendusnihe oli tõlke aluseks olevas tekstis või see on Ellerbergi enda vaba ümbersõnastus. Kuivõrd Kasim oli rikas mees, võis Ellerbergil tekkida seos toonase baltisaksa kultuuriga, kus rikkaid teenisid ümmardajad või teenijad ja mitte orjatüdrukud, ja see sõnastus tundus talle paslikum. Kõikides teistes lugudes on viide orjatüdrukule, mitte teenijale, huvitav on sealjuures asjaolu, et Orase pisut kohmakas sõnastus *naisori* on jäänud visalt püsima veel

ka 1947. ilmunud Amburi toimetatud versioonis. Ehinite tõlkes leiab aga poeetilise funktsionaalne vaste *orjapiiga*.

Nagu eespool on juba korra mainitud, tuleb Orase versioonis esile teksti õpetuslik või moraliseeriv aspekt: orjatüdrukut on nimetatud ustavaks ja truuks oma leivavanemate vastu. Huvitav on sealjuures asjaolu, et Kassimi perekonda nimetatakse just leivavanemateks, mis ei peegelda päriselt isanda-orja, vaid pigem justkui vanema-lapse alluvussuhet.

Kahes tekstis, nii Ehini kui ka Haaslava tõlkes, on orjatüdruk mustanahaline. Haaslava mainib seda küll kohe loo alguses, mitte samas motiivis. Ükski teine tõlkeversioon ei ole orjatüdruku nahavärvile tähelepanu pööranud.

Galland: *Ali Baba frappa à la porte, qui lui fut ouverte par Morgiane: cette Morgiane étoit une esclave adroite, entendue, et féconde en inventions pour faire réussir les choses les plus difficiles; et Ali Baba la connoissoit pour telle.*

Ellerberg: *Ali:Paba koputas Kasimi maja ukse peale, ja varsti tuli Morgana (se olli Kasimi ümmardaja) temma wasto, teggi oue wärrawad lahti, ja Ali:Paba ajas eesli sisse.*

Burton: *Now Kasim had a slave girl shrewd and sharp-witted, Morgiana hight. She as softly undid the bolt and admitted Ali Baba and the ass into the courtyard of the house.*

Oras: *Seal koputas ta Kasimi wärawa peale. Nais-ori Morgana awas wärawa. Morgana oli wäga tark, wäga südi ja oma leiwawanematu wastu truu ning ustaw tüdruk.*

Jaagu: *Kasimil aga oli naisori, Mardšanah*, terase aru ja suure taibuga tüdruk. See lükkas niisama tasa riivi eest ja laskis Ali Baba oma eesliga maja õue. *Mardšanah tähendab tõlkes koralli*

Ambur: *Kasimil oli terase aru ja suure taibuga naisori Mardžana. See lükkas tasa riivi eest ja laskis Ali Baba oma eesliga maja õue.*

Ersen: *Kui Ahmad lahkunud oli, tuli majast välja Ali Baba teenijanna Mardžana, kes oli tark ja vapper neiu. [See motiiv esineb jutus pärast Kassimi matmist].*

Jõerand: -

Aru: *Ali Baba kolis nüüd oma perega venna lossi, kus oli teenijaks ustav ja kaval orjatar Morgana, kes oli seal majas elanud juba kaua.*

Ernits: -

Haaslava: - [Haaslava tõlkes on mustanahalist orjatüdrukut mainitud kohe loo alguses ja ta elab Ali Baba majas]

Hämeen-Anttila: *Mietteissään hän ajoi aasit veljensä talolle ja kolkutti porttia. Portin avasi musta orjatyttö, joka oli kaunis ja nokkela, nuori, viehättävä, tummasilmäinen ja täydellinen muodoltaan.*

Ehin: *Muremõtetes ajas ta eeslid oma venna maja juurde ja koputas väravale. Värava tegi lahti mustahanaline orjapiiga, kes oli noor ja veetlev, mustasilmne ja täiusliku kehaehitusega.*

4.2.7. Orjatüdruk läheb apteeki rohtu ostma, et inimestel jääks mulje Kassimi haigestumisest

Seitsmes motiiv kirjeldab orjatüdruku külaskäiku apteeki ja sealt kange rohu ostmist, et jätta muljet peremehe raskest haigusest.

Motiiv pälvib tähelepanu eeskätt tänu Jaagu tõlkele: millegipärast on ta kange ravimi tõlkinud *hima-mahlaks*, kuid Burtonil selline sõnastus puudub. Jällegi tõstatab see küsimuse, milline on olnud Jaagu kui tõlkija taust ja miks on ta teinud just sellise valiku või mis asjaoludel on ta tugevatoimelist rohtu just niimoodi nimetanud. Huvitav on seegi, et Ambur, kes on oma versioonis üldjuhul igasuguse võõrapärastava elemendi välja toimetanud, on niisamuti Jaagu sõnastuse alles jätnud. Kui lähtuda Newmarki liigitusest, siis Burtonil on olnud funktsionaalne vaste (*drug*), mida ta on täiendanud seletusega *often administered to men when diseased with dangerous distemper*, Jaagu on aga rohu või arstirohu asemel nimetanud hoopis hima-mahla. Millisest allikast sõna *hima-mahl* pärineb, on üsna keeruline tõlgendust leida. Ühe seletuse kohaselt saaks hima siduda Koraaniga. Koraanis seda sõna ei esine, kuid selles on nimetatud Allahi valduses olevat püha varjupaika või looduslikku kaitseala. Araabia keeles on selle kaitseala tähistuseks olnud sõna *himā*. Sõna tähenduse ja hima kontseptsiooni kujunemise kohta on näiteks internetist leitav üsna põhjalik ingliskeelne artikkel (Lutfallag Gari, „Ecology in Muslim Heritage: A History of the Hima Conservation System”). Samas on küsitav, kas Jaagul võisid need teadmised olla või mis seos on kangel arstirohul ja pühal, puutumatul piirkonnal. Teine, tõenäolisem selgitus on see, et sel perioodil oligi olemas sarnase sõnastusega kangetoimeline arstirohi.

Orase ja Ehini versioonis on niisamuti viide kangele rohule, Ernitsa tõlkes puudub täielikult ja Haaslava tõlkes on juttu Kassimi surma selgitamist mürgistuse tõttu. Poeetilisemalt on apteegi sõnastanud Jaagu ja Ehin (Jaagul *rohumüütaja pood*, ilmselt

Burtoni sõnastuse *druggist shop* mõjul, Ambur on aga rohumüütaja poe omakorda toimetanud apteegiks; Ehinil soomekeelse versiooni eeskujul *rohupood*, *lähti ... rohdoskauppiian puotiin*). Oras ja Ellerberg seevastu kasutavad mõlemad sõna *apteek*.

Hämeen-Anttila ja Ehinite tõlkes ilmneb taaskord, et Ehinid on argise sõna asendanud poeetilisema sünonüümiga (vrdl *ikivanha mies – igivana ätt*).

Nagu näidetest näha, siis üldjuhul 90. lastekogumikest see motiiv puudub, v.a Haaslava tõlkes, kus orjatüdruk soovitab Ali Babal kõigile rääkida, et ta vend suri roiskunud toidu tõttu.

Burton: *As soon as Ali Baba had fared forth Morgiana went quickly to a druggist's shop, and that she might the better dissemble with him and not make known the matter, she asked of him a drug often administered to men when diseased with dangerous distemper.*

Ellerberg: *Teisel hommikul läks Morgana kurva näoga apteki peale ja pallus rohtu.*

Oras: *Waheaja sees läks Morgana lähedasse apteki ja nõudis kanget rohtu, sest ta isand olewat järsku raskete haigeks jäänud. / Waheaja sees läks Morgana lähedasse apteki ja nõudis kanget rohtu, sest ta isand olewat järsku raskesti haigeks jäänud.*

Jaagu: *Kui Ali Baba oli läinud, läks Mardšanah kähku rohumüütaja poodi ja küsis hima-mahla, mida tarvitatakse ohtlike haiguste puhul.*

Ambur: *Kui Ali-Baba oli läinud, läks Mardžana kähku apteeki ja küsis hima-mahla, mida tarvitatakse ohtlike haiguste puhul.*

Haaslava: [Mardžana] *Sinu jaoks on kõige parem, kui sa juhtunust mitte kellelegi ei räägiks. Anna teada, et Kasimi surma põhjus oli roiskunud vee joomine ja võta ta naine endale teiseks naiseks. Säärasel juhul võime me üle kolida sinu venna majja.*

Hämeen-Anttila: *Marjána lähti kadun varrella sijaitsevaan rohdoskauppiiaan puotiin. Kauppias oli ikivanha mies ja kuuluisa lääketaidostaan ja rohdoistaan. Marjána pyysi mieheltä erästä lääketä, jota käytettiin vain vakavissa sairauksissa.*

Ehinid: *Marjaana läks tänava ääres asuvasse rohupoodi. Rohukaupmees oli igivana ätt, kes oli kuulus tohter ja rohtude segaja. Marjaana tellis temalt rohtu, mida võetakse sisse vaid raske haiguse puhul.*

4.2.8. Orjatüdruk otsib inimest, kes Kassimi keha kokku õmbleks

Kaheksandas motiivis läheb orjatüdruk otsima inimest, kes Kassimi tükeldatud keha kokku õmbleks. Gallandi versioonis on selleks kingsepp, kes õmbleb Kassimi keha oma igapäevase töövahendi, traadiga (kui tugeva ja vastupidava materjaliga) kokku. Millegipärast on aga Burton asendanud kingsepa rätsepaga (ilmselt on tundunud paslikum, et õmblemine on pigem rätsepa kui kingsepa tegevus) ning see muutus kajastub loomulikult ka Jaagu ja Amburi versioonides. Teistes versioonides on aga kingsepp tegelaskujuna alles jäänud.

Gallandi versioonis ei ole rätsepal, tekstis esineb vaid sõna kingsepp (pr *savetier*). Burtoni versioonis on aga rätsepal juba nimi Baba Mustafa (Mustafa esineb tegelikult juba ka esimeses ingliskeelses ehk Lane'i tõlkes, kusjuures ka Lane on kingsepa asemel nimetanud rätsepat – see näitab, et Burtoni tõlget on ilmselt mõjutanud Lane'i tõlge). Kingsepale/rätsepale antud nimi on hakanud levima teisteski tõlgetes: Ellerbergi versioonis on kingsepa nimi Mustaw:Paba, Erseni ja Aru versioonis on nimetatud kingsepp Mustafad.

Kui võrrelda Hämeen-Anttila ja Ehini tõlget, siis soomekeelses tõlkes on omadussõna *vana* käsitletud nimena (*Vanha Mustafa*), kuid Ehini on sellest teinud ikkagi omadussõna (*vana Mustafa*).

Jaagu ja Amburi tõlke võrdluses on taaskord näha, kuidas teksti on toimetamise käigus muudetud. Tavapärastelt on Ambur Jaagu pika lause lühendanud kolmeks lühemaks lauseks. Kui aga üldjoontes on ta pea alati Jaagu tekstist detaile vähemaks võtnud, siis selles motiivis on ta rätsepa iseloomustust hoopiski täiendanud: (*mees kõrges vanuses* > *aus vaikiv mees kõrges vanuses*). Kui võrrelda teisteski tekstides esinevaid kingsepa/rätsepa iseloomustusi, siis on näha, et vanusemääratlus on lisaks Jaagu/Amburi versioonidele olemas ka Ellerbergi ja Ehini tõlkes.

Oras nimetab vaest kingsepa – see iseloomustus seostub ilmselt sellega, et hiljem võtab ta hea meelega nii orjatüdruku kui ka röövlite pakutud kuldrahad vastu ja on raha nimel valmis tegutsema. Jõesaare tõlkes on aga nimetatud pimedat kingsepa – see varieeruvus võib olla tulnud asjaolust, et enamasti seob orjatüdruk kingsepa silmad kinni, et viimane ei näeks, kuhu ta läheb, pärast aga peavad röövlid tal uuesti silmad kinni siduma, et ta oskaks neid õigesse kohta juhatada. Võimalik, et just seetõttu on lastejuttu tekkinud väike tähendusnihe – kingsepp juba ongi pime.

Nii Burtoni kui ka Ehini versioonis on märgata poeetisemat sõnakasutust võrreldes alustekstiga (Burtonil *a tailor well shotten in years*, Ehinil *enne kukke ja koitu*, vrdl sm *ennen auringonnousua*)

Galland: *Le jour suivant de grand matin, le jour ne faisoit que commencer à paroître, Morgiane qui savoit qu'il y avoit sur la place un bon homme de savetier fort vieux, qui ouvroit tous les jours sa boutique le premier, long-temps avant les autres, sort, et va le trouver.*

Ellerberg: *Enne kui ta koddo oleks läind, läks ta turro peale, kust ühte wanna kingiseppa nimmega Mustaw:Paba omma tö jures leidis.*

Burton: *Early on the second day Morgiana went with veiled face to one Baba Mustafa, a tailor well shotten in years whose craft was to make shrouds and cerecloths ...*

Oras: *Morgana tundis seal lähedal waest kingseppa, kes ennast saabaste paikamisega toitis.*

Jaagu: *Ja teisel päeval läks Mardšanah looritatud näoga varakult rätsepa juurde, kelle nimi oli Baba Mustafa, mees kõrges vanuses, kelle ametiks oli valmistada surilinasid ja vahalõuendit.*

Ambur: *Teisel päeval läks looritatud näoga Mardžana varakult rätsepa juurde, kelle nimi oli Baba Mustafa. See oli aus vaikiv mees mees kõrges vanuses. Tema ametiks oli valmistada surilinasid ja vahalõuendeid.*

Ersen: - [Loos esineb kingsepp Mustafa, kelle juurde läheb üks röövlitest, Hulljulge Ahmed, saama infot selle kohta, kes võis Kassimi laiba ära viia.]

Jõesaar: *Ta korjas venna tükid kokku, seadis need eesli selga ja viis ühe pimed kingsepa juurde. See õmbes Kassimi tükid jälle kokku ...*

Aru: *Kingsepp Mustafa oli valmis helde tasu eest sellise töö ette võtma.*

Ernits: -

Haaslava: -

Ehin: *Järgmisel hommikul läks Marjaana välja enne kukke ja koitu. Tee viis teda läbi linna vana Mustafa juurde. See oli lühikesevõitu pika habemega kingsepp, kel oli kombeks turul oma putka esimesena lahti teha.*

Hämeen-Anttila: *Seuraavana aamuna Marjána lähti ulos ennen auringonnousua. Hän kulki kaupungin halki Vanhan Mustafan luo. Tämä oli lyhyenlääntä, pitkäpartainen vanha suutari, joka tapasi avata kojunsa aina ensimmäisenä.*

4.2.9. Kassimi matusetseremoonia

Kassimi matuste motiiv varieerub väga palju nii sisult kui ka mahult. Mõnes lastele mõeldud jutukogumikus pole tema matuseid üldse nimetatud või on (nt Orase tõlkes) lihtsalt lakooniliselt tõdetud, et ta maeti maha. Kuna aga Gallandi versioonis on matustele eelnev ja matuste kirjeldus suhteliselt pikk, siis samamoodi on mahukad ka Burtoni, Jaagu ja Amburi tõlked, niisamuti esineb põhjalik matuste kirjeldus Hämeen-Anttila ja Ehinite versioonis.

Kõige pikemaid ja põhjalikumaid Jaagu (Amburi) ja Ehini tõlkeid saab jällegi võrrelda lähtetekstiga ehk siis vastavalt Burtoni ja Hämeen-Anttilaga. Kuna olen lähtunud eeldusest, et idamaine matusetalitus pole päris sarnane euroopaliku matusega, olen võtnud analüüsi aluseks terve motiivi alates surnu pesemisest kuni matmiseni.

Kui kõrvutada lähtetekste ehk siis Burtoni ja Hämeen-Anttila tõlkeid, on näha, et üldjoontes korduvad mõlemas versioonis samad motiivid: surnu pesemine ja surilinasse mähkimine või surnuraamile asetamine, leinamine ja matmine. Hämeen-Anttila tõlkes puudub aga mošee külastus ja imaami tulek. Tasub märkida sedagi, et kodustava tõlke põhimõttel ei viita ei Hämeen-Anttila mitte Allahile, vaid Jumalale, sama põhimõtet on järgitud on ka Ehini versioonis.

Gallandi versioonis on juttu surnuraami toomisest (pr *la bière*), kuid Burtoni tõlkes on see motiiv asendatud surnukeha mähkimisega surilinasse. Küll aga on kirjeldatud hiljem (sarnaselt Gallandi versiooniga), kuidas neli meest võtavad surnuraami oma õlgadele. Jaagu tõlkes on surnuraami motiiv juba kadunud, sealgi on kirjeldatud surnu mähkimist surilinasse. Kui Burtoni kirjelduses asetatakse surnukeha matmiseks puhtasse kohta (ingl *upon a clean place ready for a burial*), siis Jaagu nimetab hoopis surnu asetamist laudisele.

Matuserongkäigu kirjeldus on Gallandi-Burtoni-Jaagu ja Hämeen-Anttila-Ehinite versioonides veidi erinev. Esimesel juhul kõnnib orjatüdruk leinarongkäigu ees, nutab ja lööb kätega vastu rindu. See motiiv on iseenesest veidi kummaline: miks peaks orjal ja pealegi veel naissoost orjal majas selline positsioon olema, et ta saab rongkäigu alguses kõndida. Samas vajab selle motiivi selgitamine põhjalikumaid teadmisi araabia matusekultuurist. Gallandi puhul võib ju oletada, et jutu autorina ei pruukinud tema eesmärk olla väga täpne idamaade matusekombestiku järgimine ning ta lähtus pigem mingisugusest jutuloogikast, kus orjatüdrukul oli süžee arengu seisukohalt keskne roll – just tema ongi päästnud Ali Baba kõikidest ohtlikest olukordadest. Hämeen-Anttila

tõlkes on aga orjatüdruk asetatud koos nutunaistega hoopis rongkäigu lõppu. Sarnaselt Burtoniga on kirjeldatud üsna põhjalikult itkemist: selles aga on vastu rindu peksmise asemel kirjeldatud nutmist ja vastu nägu peksmist. Kõikides tõlgetes nutavad just naised: Ellerbergi tõlkes itkeb kodus koos teiste naistega Kassimi naine, kusjuures Ellerberg lisab, et selline komme ongi idamaades, Burtonil-Jaagul itkeb orjatüdruk, Hämeen-Anttilal-Ehinitel orjatüdruk koos teiste naistega. Soomekeelses versioonis on siiski üsna väike erinevus, Hämeen-Anttila versioonis kõnnib orjatüdruk rongkäigus koos itkejate ja muude naistega, eestikeelses versioonis on *muud naised* välja jäetud.

Võrreldes Gallandi tekstiga on Burtonil jällegi omapärane lisandus seoses rongkäigu surnuaiale jõudmisega: ta on täiendava nüansina nimetanud surnute kohtunikke Munkari ja Nakiri, niisamuti on surnute kohtunikud nimetatud nii Jaagu kui ka Amburi versioonis.

Kõige euroopalikuma tõlgenduse Kassimi matustele annab Ellerberg, kes kirjeldab surnukeha asetamist kirstu. Ühtlasi on Ellerberg olnud ilmselt kimbatuses lihtsalt imaami sõna kasutamisega ja ta on andnud kena selgituse: *läks Muhhametti usko kirriko õppetaja ehk Im:ami jure*.

Kui võrrelda Jaagu ja Amburi tekste keeleliselt, siis on näha jällegi muutusi sõnavalikus ja mingite lauseosade väljajätmist (nt *asetas ta puhtas kohas laudisele matmiseks valmis* asemel *asetas ta laudisele*, *sündinud* asemel *tehtud*, *kes tavatsesid viibida säärastel matusetalitustel* asemel *kel oli kombeks viibida matusetalitusel* jm), lisaks on kaotatud sõnakordust (kui Jaagul kordub lauses *imam*, siis Ambur on asendanud ühel juhul imami sõnaga *see*).

Galland: *Morgiane avoit fait chauffer de l'eau pour laver le corps de Cassim. ... Le menuisier apporta aussi la bière, qu'Ali Baba avoit pris le soin de commander. ... Morgiane reçut la bière à la porte; et après l'avoir payé et renvoyé, elle aida à Ali Baba à mettre le corps dedans; et quand Ali Baba eut bien cloué les planches par-dessus, elle alla à la mosquée avertir que tout étoit prêt pour l'enterrement. ... Morgiane de retour, ne faisoit que de rentrer, quand l'iman et d'autres ministres de la mosquée arrivèrent. Quatre voisins assemblés chargèrent la bière sur leurs épaules; et en suivant l'iman, qui récitait des prières, ils la portèrent au cimetière. Morgiane en pleurs, comme esclave du défunt, suivit la tête nue, en poussant des cris pitoyables, en se frappant la poitrine de grands coups, et en s'arrachant les cheveux; et Ali Baba marchoit après, accompagné*

des voisins qui se détachèrent tour-à-tour, de temps en temps, pour relayer et soulager les autres voisins qui portoient la bière, jusqu'à ce qu'on arrivât au cimetière.

Ellerberg: *Sai Morgana jälle koddu tulnud, olli ka Ali:Paba senna jõudnud, ja hakkas Kasimi keha pesema ja kalli rohtudega sisse määrima. Pu:särgi olli Ali:Paba ilma Morgana teadmata lasknud senna tua, ja nenda pandi Kasimi keha Ali:Paba ja Morgana abiga pu:särki. Morgana läks Muhhametti usko kirriko õppetaja ehk Im:ami jure üttelema, et keik Kasimi mattuste tarwis walmistud on, kes ta kohhe walmis olli tulemas, ja nende kanti Kasimi keha sure auga temma sõb:radest kurvastusega hauda. Kasimi naene oli teiste naistega kojo jänud omma mehe järele nutma, nenda kuidas se sealt ma pruuk on.*

Burton: *After this she returned hurriedly home and with the help of Ali Baba washed the body in warm water and donning the shroud, laid the corpse upon a clean place ready for burial. This done, Morgiana went to the mosque and gave notice to an imam that a funeral was awaiting the mourners in a certain household, and prayed that he would come to read the prayers for the dead, and the imam went back with her. Then four neighbors took up the bier and bore it on their shoulders After the funeral prayers were ended four other men carried off the coffin, and Morgiana walked before it bare of head, striking her breast and weeping and wailing with exceeding loud lament, whilst Ali Baba and the neighbors came behind. In such order they entered the cemetery and buried him, then, leaving him to Munkar and Nakir – the Questioners of the Dead – all wended their ways.*

Oras: *Kui tisler puusärgiga tuli, oli surnu juba riides, nõnda et õmblusid ta keha peal näha ei olnud. Kasim maeti maha.*

Jaagu: *Ta ruttas tagasi koju, pesi Ali Baba abiga surnut sooja veega, mähkis ta surilinasse ja asetaskohas laudisele matmiseks valmis. Kui see oli sündinud, läks Mardžanahh taas mošeesse ja teatas imamile, et leinajaid teatud majas ootab matusetalitus ja ta palus imami kaasa tulla surnule palveid lugema, ning imam tuli temaga. Siis tõstsid naabrid neljakesi surnu õlgadele ja väljusid imamiga ja teistega, kes tavatsesid viibida säärasel matusetalitusel. Kui surnupalved olid peetud, kandsid teised jälle neljakesi kirstu. Mardžanah aga kõndis palja päi eel, lõi endale vastu rinda, nuttis ja kaebles ülivaljusti, kuna Ali Baba ja naabrid kõndisid kirstu järel. Selles järjekorras nad tulid surnuväljale ja matsid surnu; ja jättes tema surnute kohtunike Munkari ja Nakiri hoolde, läksid kõik oma teed.*

Ambur: *Mardžana ise aga ruttas tagasi koju, pesi Ali Baba abiga surnut sooja veega, mähkis ta surilinale ja asetaskohas laudisele. Kui see oli tehtud, läks Mardžana mošeesse ja*

teatas imamile, et leinajaid teatud majas ootab matusetalitus. Ta palus imami kaasa tulla surnule palveid lugema, ning see tuli temaga. Siis tõstsid naabrid neljakesi surnu õlgadele ja väljusid imamiga ja teistega, kel oli kombeks viibida matusetalitusel. Mardžana aga kõndis palja päi ees, lõi endale vastu rinda, nuttis ja kaebles ülivaljusti, kuna Ali Baba ja naabrid kõndisid kirstu järel. Selles järjekorras tulid nad kalmistule ja matsid surnu.

Ehin: Siis läks ta koju tagasi, tegi vee soojaks ning hakkas oma peremehe surnukeha vee ja seebiga pesema ... Kui majarahvas peremehe surmast kuulda sai, hakkasid naised nutma ja halama. Nad karjusid ja kisendasid ja peksid endale vastu nägu. ... Peagi jõudis kohale surnuraam. Qasimi surnukeha pandi raami peale ja kanti surnuaeda. Linnarahvas tuli lahkunud saatma ja Marjaana ühes nutunaistega kõndisid nende järel üha halades. Surnuaias kaevati Qasimile haud ja ta lasti sinna sisse. Olgu Jumal talle armuline.

Hämeen-Anttila: Sitten hän palasi kotiin, lämmitti vettä ja istui pesemään isäntänsä ruumista vedellä ja saippualla ... Kun talonväki sai kuulla kuolemantapauksesta, naiset alkoivat itkeä ja valittaa. He kirkuivat ja löivät kasvoihinsa. ... Pian saapuivat ruumispaarit. Qasimin ruumis laskettiin paareille ja kannettiin hautausmaalle. Kaupunkilaiset saattelivat vainajaa ja Marjána, itkijät ja muut naiset kulkivat heidän jäljessään itkien ja valittaen. Hautausmaalla Qasimille kaivettiin hauta ja hänet laskettiin siihen, Jumala häntä armahtakoon.

4.2.10. Röövlipealik tahab koos kaaslastega maskeeritult Ali Baba majja tungida

Motiiv kirjeldab röövlipealiku kättemaksuplaani: nimelt tahab ta õlikaupmeest teeseldes Ali Baba majja sisse pääseda. Ta peidab mehed tühjadesse õli anumatesse eesmärgiga öösel märguande peale neid sealt välja kutsuda ja nii kogu majarahvas ära tappa.

Selles motiivis varieerub meeste arv: mõnes loos on pealik ise üks neljakümnest röövlist, mõnes loos on üks või kaks Ali Baba maja otsingul ebaõnnestunud kaaslast ära tapetud. Seetõttu varieerub lähtuvalt süžees toimunud muutustest ka ostetud muulade ja õlinõude arv. Enamasti käseb pealik osta kas üheksateist või kakskümmend eeslit või muula, õli anumate arv sõltub elusolevate röövlite arvust ja sellestki, kas õliga täiedetakse üks või kaks anumad või mitte ühtegi.

Gallandi versioonis peidavad mehed end suurte nahast anumate sisse (pr *grandes vases de cuir*), hiljem on kirjeldatud plaani, mille järgi mehed peavad end nendest teravate nugade abil välja löikama. See, et tegemist on nahast anumatega, on jäänud püsima Orase, Jaagu-Amburi ja Ehini tõlgetesse, 90ndatel ilmnud lastekogumikest on nimetatud nakhanumaid ainult Haaslava tõlkes. Teise variandina on paljudes tõlgetes viide tugevamale materjalile: kas õlitünnidele, -kannudele või ka savinõudele.

Kuivõrd Burtoni tõlkes esineb nõu tähistuseks sõna *jar*, siis Jaagu on seda tõlkinud, kasutades sihtkeele vastena sõna *kruus* (kruus :kruusi : kruusi 'silinderjas kõrvaga jooginõu' ruus← alamsaksa krūs 'kann, jooginõu, kruus'; EES), mille Ambur on hiljem asendanud sõnaga *lähker* (lähker : lähkri : lähkrit 'trummikujuline kahe põhjaga puunõu joogi kaasavõtmiseks' ← alamsaksa *lechelen, lechelken, lecher* 'puidust tünnike' (EES); lõunamaades kitse- v. lambanahkne joogimahuti (EKSS). Samamoodi on lähkrit on kasutanud ka Oras ja Ehin.

Üsna hästi on jäänud püsima Gallandi versioonis nimetatud veoloomad ehk muulad (pr *des mulets*), kõik eestikeelsed tõlked, kus see motiiv esineb, nimetavad loomadena kas muulasid või hobueesleid. Ainukesena varieerub Ellerbergi tõlge, kes nimetab loomadena eesleid sõnastuses *Esel*. Võimalik, et sõna eesel esines juba tõlke aluseks olevas saksakeelses lähtetekstis ja ta on selle sõna lihtsalt eestikeelsesesse tõlkesse üle võtnud: esel ← alamsaksa *esel, essel* 'eesel' ← saksa *Esel* 'eesel'.

Võrreldes Gallandi tekstiga on Burton oma tõlget ühe nüansiga täiendanud, asendades õli sinepiõliga (ingl *mustard oil*). Nii nimetavad ka Jaagu ja Ambur Burtoni tõlke eeskujul just nimelt sinepiõli. Teistes tõlgetes on nimetatud lihtsalt õli, v.a Ernitsa tõlge, kus rõõvlipealik riietub oliiviõlikaupmeheks.

Galland: *Alors il leur expliqua de quelle manière il prétendait s'y comporter; et comme ils lui eurent tous donné leur approbation, il les chargea, en se partageant dans les bourgs et dans les villages d'alentour, et même dans les villes, d'acheter des mulets, jusqu'au nombre de dix-neuf, et trente-huit grands vases de cuir à transporter de l'huile, l'un plein, et les autres vuides.*

Ellerberg: *Pealik räkis nüüd keik, mil wisil sedda asia ette wötta: Keige esimene tööpeab meil ollema, et ennestelle ühheksateistkümmend eselt, ja kolmkümmend seitse ölliwati ostame, nendest ühhe ölliga ärra täidame, agga teised keik tühjaks jättame, kus agga mees sisse lähheb.*

Burton: *I have full cognizance of the place and have limned it clearly in my mind, so now there will be no difficulty in finding it. Go forth straightway and buy me and bring hither nineteen mules, together with one large leathern jar of mustard oil and seven and thirty vessels of the same kind clean empty.*

Oras: *Ta ostis kakskümmend hobu-eeslit ja nelikümmend nahklähkrit ja läks siis koopasse tagasi.*

Jaagu: *Minge välja ja ostke mulle kohe üheksateist hobueeslit ja suure nahkkruusi täis sinepiõli, samuti kolmkümmend seitse samasugust tühja anumad ja tooge kõik siia.*

Ambur: *Minge välja ja ostke mulle kohe üheksateist hobueeslit ning suur nahklähkrit täis sinepiõli, samuti kolmkümmend seitse tühja anumad ja tooge kõik siia.*

Ersen: *Ta käskis ühel röövlil osta kakskümmend tugevat muula ja nelikümmend õli anumad. Röövolid ronisid õli anumasse ja ataman kattis need palmilehtedega. [ataman –röövlipealik]*

Jõesaar: *Röövlipealik riietas end õlikaupmeheks ja nelikümmend röövlit pugesid tema suurtesse õlikannudesse peitu.*

Aru: *... siis pöördus ta tagasi koopasse ning saatis kaks meest turule ostma vankrit ja kolmkümmend üheksat savikannu. Igasse kannu lasi ta pugeda ühel oma mehel, keda nüüd, pärast ühe kaaslaste hukkamist, oli järele jäänud kolmkümmend kaheksa.*

Ernits: *Mina riietun ümber oliiviõlikaupmeheks,” ütles pealik. “Ning kõik teie, minu sõdalased, peate ennast õlikannudesse ära.”*

Haaslava: *„Homme lähen ma ise sinna linna, ja mina juba ei lase ennast ninapidi vedada. Teie aga muresege vahepeal kakskümmend kotti ja nelikümmend suurt nahkanumat. Õli kallake ainult kahte anumasse, te tobud!” õpetas ta rangel toonil.*

Hämeen-Anttila: *Rosvopäällikkö lähetti muutamia miehiä läheiseen kylään ja käski heidän ostaa neljäkymmentä isoa nahkasäkkiä. Toiset hän lähetti toiseen kylään ostamaan kaksikymmentä muulia.*

Ehinid: *Röövlipealik saatis mõned mehed lähedasse külla ja käskis neil osta nelikümmend suurt nahklähkrit. Mõned teised mehed saatis ta külla, et osta kakskümmend hobueeslit. [Lähkrid täidetakse õliga].*

4.2.11. Pealik tuleb sõprust teeseldes Ali Baba majja, kuid keeldub soola söömast

Üks huvitav idamaise kombestikuga seonduv motiiv kirjeldab, kuidas röövlipealik tuleb sõprust teeseldes kaupmehena Ali Babale külla, kuid teda reedab soovimatus süüa soola. Kõikides tõlgetes, kus soolasöömise motiiv esineb, on mingil viisil vihjatud, et soolasöömisest saab keelduda vaid vaenlane. Ainukesena hakkab aga röövlipealikku kahtlustama ja lähemalt uurima orjatüdruk.

Soolasöömise motiiv puudub kõigis 90ndatel ilmunud lastekogumikes, kuid on olemas Ellerbergi, Jaagu-Amburi ja loomulikult ka Ehini versioonides. Üldiselt pole tõlgetes soolasöömise tähendust eraldi selgitatud ja selgitus tuleb veidi hiljem, kui orjatüdruk on hakanud midagi kahtlustama, tunneb kaupmehes ära röövlipealiku ja nendib, et soolasöömisest keeldumine on talle arusaadav – kaupmees on vaenlane, kes tahab neid tegelikult tappa. Ainukesena on Jaagu tõlkesse lisatud soolasöömisest keeldumise juurde joonealune märkus, et soolasöömine on idamaal sõpruse märgiks. Ambur seevastu on joonealuse märkuse ära võtnud ja lisanud seletava lause orjatüdruku mõttekäigu juurde (vt näidet).

Põhjused, miks röövlipealik soolasöömisest keeldub, on tõlgetes erinevad; ilmselt on varieeruvus olemas olnud juba tõlke aluseks olevas tekstis. Näiteks Ellerbergi versioonis vabandab röövlipealik end välja reedese päevaga; Gallandi tekstis pole otseselt põhjust toodud, miks soolasöömisest keeldutakse, kuid Burton on lisanud, et arst on selle ära keelanud, seega esineb sama põhjus ka Jaagu ja Amburi tekstides. Hämeen-Anttila ja sellest tulenevalt ka Ehinite versioonis on sool pealikule lihtsalt vastik.

Galland: *Je puis la dire, répliqua Cogia Houssain: c'est que je ne mange ni viande, ni ragoût où il y ait du sel ; jugez vous-même de la contenance que je ferois à votre table. ... « Je ne m'étonne plus, dit-elle en elle-même, que le scélérat ne veuille pas manger de sel avec mon maître : c'est son plus fier ennemi, il veut l'assassiner ; mais je l'en empêcherai.*

Ellerberg: *Teie teate, vastas Kadja, et tänna rede on, kus minna mingisuggust toitu ei sö, mis solaga on valmistud, sepärrast pallun teid, mitte minno pärrast tüllitsema hakkata. ... Morgana panni immeks ja tahtis hea melega teada sada, kes se wöras peaks ollema, kes ilma solata leiba himustab.*

Burton: *And Khwajah Hasan answered: “The cause is this. I must not, by order of the physician who cured me lately of my complaint, eat aught of food prepared with salt.” ... But in mind she wondered at the man who made such strange request, and desired much to look upon him. ... So ho!” quoth she to herself. “This is the cause why the villain eateth not of salt, for that he seeketh an opportunity to slay my master, whose mortal enemy he is.*

Jaagu: *Ja Kvadžah Hasan ütles: “Põhjus on see: arsti korraldusel, kes mind hiljuti ravis, ma ei tohi süüa ühtki toitu, mis on valmistatud soolaga *. * soolasöömine on idamaal sõpruse märgiks. ... Omas vaimus ta aga imestas, kes võis esitada säärase kummalise nõude, ta ta tahtis väga seda inimest näha. ... see ongi põhjus, miks see lurjus ei söö soola. Ta otsib juhust, et mu isandat surnuks lüüa, sest ta on tema surmavaenlane.*

Ambur: *Ja Kvadžah Hasan vastas: “Põhjus on see, et arsti korraldusel, kes mind hiljuti ravis, ei tohi ma süüa ühtki toitu, mis on valmistatud soolaga. ... Endamisi aga imestas ta, kes võis esitada säärase kummalise nõude. Ta tahtis väga seda inimest näha, sest soola söömine oli sõpruse sõlmimise märgiks. ... see ongi põhjus, miks see lurjus ei söö soola. Ta otsib juhust, et mu isand surmata, sest ta on tema surmavaenlane.*

Ehinid: *Lõpuks jäi röövlipealik nõusse: “Olgu siis peale, kui see sulle meeldib. Ma tulen meie sõpruse nimel, aga ainult sel tingimusel, kui te roogadesse soola ei pane, sest sool on mulle vastik ja ma ei talu isegi selle lõhna.” ... Ta vaatas tähelepanelikumalt ja nägi, et külalise rõivaste alt vaatab välja pistoda käepide. Nüüd sai piiga aru, miks ei tahtnud see mees koos majaperemehega soolast toitu süüa. Ta lausus endamisi: “Sel äraneetul on kuri nõu mu isand ära tappa ja just sellepärast ei taha ta koos mu peremehega soolast toitu süüa.*

Hämeen-Anttila: *Lopulta rosvopäällikkö myöntyi: “Olkoon menneeksi, sinun mieliksesi ja ystävytemme tähden, mutta vain sillä ehdolla, että ette pane ruokaan suolaa, sillä minä inhoan suolaa enkä siedä edes sen tuoksua.”... Sitten hän katsoi tarkemmin ja näki tikarin kahvan vieraan vaatteiden alla ja ymmärsi nyt, miksi tämä ei ollut suostunut syömään suolaa hänen isäntänsä kanssa: “Tuo kirottu aikoo surmata isäntäni eikä sen takia suostu syömään suolaa yhdessä hänen kanssaan.*

4.2.12. Orjapiiga riietab end tantsijannaks, et röövlipealikku rünnata.

Viimases motiivis riietab orjatüdruk end tantsijannaks, et oma esinemisega röövlipealiku valvsust hajutada ja teda siis seejärel tappa. See motiiv on olemas ka päris paljudes

90ndate ilmunud lastekogumikus. Üldjuhul on nende tõlgete puhul aga see erisus, et ära on jäänud pealiku põgenemise motiiv pärast tema meeste tapmist ja hilisem naasmine kaupmehena, enamasti tuleb orjatüdruk tantsima kohe pärast seda, kui on end õlikannudes või -lähkrites peitvad röövlid tapnud. Eriti irooniliselt mõjub sealjuures 1994. aastal ilmunud tõlge, kus orjatüdruk tahab pannkooke praadida, aga avastab õli otsingul õlinõudes peidus olevad röövlid, sooritab suure massimõrva, st tapab keeva õliga kõik röövlid, misjärel valmistab ja pakub röövlipealikust külalisele pannkooke – sellele seigale järgnebki tantsimise motiiv.

Nagu näidetest näha, siis kõige rohkem on püsinud motiiv, kus orjatüdruk tuleb tamburiini saatel tantsima, enamikes tõlgetes on tal kaasas pistoda. Buroni tõlke eeskujul kirjeldavad orjatüdruku riietust üsna põhjalikult Jaagu ja Amburi versioonid. Niisamuti on põhjalik riietuse kirjeldus olemas Hämeen-Anttila-Ehinite versioonis. Neis tõlgetes on rõhutatud, et tegemist on kalli kostüümiga (*kallis loor, hõbeda ja kullaga läbikootud vöörätt, uhked siidriided, kulla ja kalliskividega kirjatud vöö*). 90ndate kogumikes pole orjatüdruku riietust päris täpselt edasi antud, üldjuhul on mainitud loori. Tõlgete võrdluses ongi näha, et kostüümi materjal varieerub: Galland nimetab ainult seda, et orjatüdruk paneb selga korraliku tantsija kleidi ja nimetab hõbedast vööd; Burton on seda kirjeldust juba paljus täiendanud: ta nimetab kulla ja hõbedaga kirjatud tehtud vööd, kallihinnalist loori ja ümber pea seotud turbanit. Leet Jaagu on täiendanud tõlget ses mõttes, et ta on täpsustanud vöö valmistamise metoodikat (kulla ja hõbedaga läbikootud vöörätti). Erseni tekstis on nimetatud lihtsalt tikitud loori ja Haaslava tekstis on nimetatud brokaati, mis on materjalina tegelikult niisamuti kuld- või hõbeniitidega läbikootud mustiline riie (EKSS). Ehini tõlge kattub Hämeen-Anttila kirjeldusega: selles on kõige põhjalikumalt nimetatud siidrõivad, vöö materjalina on nimetatud kulda, aga hõbe on asendunud kalliskividega; loori kirjeldus on täienenud – see on kaunistatud pärlitega, lisandunud on uhke kaelaehete kirjeldus.

Kui võrrelda omakorda Jaagu ja Amburi tõlget, siis on võrdluses näha, kuidas teksti on keeleliselt korrigeeritud (*pide oli kaunistada, pide oli ... kaunistatud*) ja lauset on lühemaks liigendatud, lisaks on ebatäpne sõnastus oda asendatud pistodaga.

Enamikes tekstides on pillina nimetatud tamburiini, mis esineb juba Gallandi tekstis. Ellerbergi tõlkes on pillid orjatüdruku enda käes (Türgi trumm ja vile), Aru versioonis pole üheselt aru saada, kas ta mängib ise pilli või teeb seda keegi teine tema eest (kirjelduses tuleb ta looride lehvides ja tamburiini saatel). Ellerbergi versioonis

orjatüdruk lisaks tantsimisele ka laulab. Kas see on Ellerbergi enda lisandus, on jällegi alusteksti puudumisel keeruline hinnata.

Galland: *Elle s'habilla d'un habit de danseuse fort propre, prit une coiffure convenable, et se ceignit d'une ceinture d'argent doré, où elle attacha un poignard, dont la gaine et le manche étoient de même métal; et avec cela elle appliqua un fort beau masque sur son visage. ... «Abdalla, prends ton tambour de basque, et allons donner à l'hôte de notre maître, et ami de son fils, le divertissement que nous lui donnons quelquefois.*

Ellerberg: ... *agga selsammal silmapilgul tulli Morgana Abdallaga tuppa, teise käes Turgi trum, teises üks wille, ja pallus Ali:Pabat, et wörast oma laulmise ja tantsimistega römustaks ... Nüüd andis Morgana türgi trummi Abdalla kätte, ja isse hakkas ta laulma ja vägga illusaste tantsima. [Hiljem on mainitud, et Morganal on ära peidetud pikk nuga, millega ta röövlipealiku tapab.]*

Burton: *Accordingly the trusty slave girl changed her dress with all haste and donned such clothes as dancers wear. She veiled her face with a costly kerchief, around her head she bound a fine turban, and about her middle she tied a waistcloth worked with gold and silver, wherein she stuck a dagger whose hilt was rich in filigree and jewelry. Thus disguised, she said to the slave boy Abdullah: "Take now thy tambourine, that we may play and sing and dance in honor of our master's guest."*

Jaagu: *Ta pani näo ette kalli loori, sidus pähe ilusa turbani ja puusade ümber kulla ja hõbedaga läbikootud vööräti, millesse peitis oda, mille pide oli rikkalikult filigraani ja kalliskividega kaunistada. ... Nüüd võta oma kuljustrumm, et me isanda külalise auks mängime ja tantsime.*

Ambur: *Ta pani selga tantsijanna riided, kattis näo kalli looriga, sidus pähe ilusa turbani ja puusade ümber kulla ning hõbedaga läbikootud räti, millesse peitis pistoda. Selle pide oli rikkalikult kalliskivide ja filigraaniga kaunistatud. Ta ütles Abdullahile: "Võta oma tamburiin, mängime ja tantsime külalise auks.*

Ersen: *Mardžana jooksis oma tuppa, keeras endale tikitud loori ümber, loori alla aga peitis pistoda. Siis tuli ta tagasi ja hakkas tantsima. Ali Baba ja röövlite ataman vaatasid heakskiitvalt tantsivat Mardžanat.*

Aru: *Pärast kohvijoomist ilmus tütarlaps looride lehvides ja tamburiini saatel tagasi, parema käe pihku oli ta aga surunud pistoda.*

Ernits: *Pealikul oli vöö vahele peidetud pistoda, ta oli just relva haaramas, ent äkki tuli Mardžana tagasi koos noore orjaga, kes hoidis käes tamburiini. [Hiljem on mainitud veel värvikirevaid rõivaid ja pistoda asemel on nimetatud ka kindžalli.]*

Haaslava: *Siis pani selga suurepärasest brokaadist tantsukostüümi ja läks halli, saatjaks uksehoidja Abdullah, kes täristas sõrmedega tamburiini.*

Hämeen-Anttila: *Silloin Marjána ja Abdallah saapuivat saliin. Marjána oli pukeutunut hienoihin silkkivaatteisiin ja pannut uumilleen kultakirjaillun vyön, johon oli upotettu jalokiviä ja joka korosti hänen hoikkaa vyötäröään. Kasvoillaan hänellä oli helmillä koristeltu huntu ja kaulassaan kaulanauha täynnä smaragdeja, rubiineja ja koralleja. ... Abdallah oli myös pukeutunut hienosti ja hänellä oli kädessään rumpu, jota hän löi.*

Ehinid: *Siis astusid saali Marjaana ja Abdallah. Marjaanal olid uhked siidrõivad seljas ning piha ümber oli tal kulla ja kalliskividega kirjatud vöö, mis tõi esile piiga kauni pihajoone. Näo ees oli tal pärlitega kaunistatud loor ning kaelas smaragdidest, rubiinidest ja korallidest kee. ... Ka Abdallah oli uhkesti rõivastatud ja tema tümistas trummi.*

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk on olnud uurida muinasjutu „Ali Baba ja 40 röövlit” tõlkeid eesti keelde ning analüüsida ja võrrelda neid võimalike lähtetekstidega. Ühtekokku on võrreldud kümmet eesti keeles ilmunud Ali Baba muinasjuttu, neist esimene 1862. aastal Gustav Ellerbergi tõlkes ja viimane 2011. aastal Andres ja Ly Ehini tõlkes. Suurem osa muinasjututõlgetest on ilmunud 1990. aastatel erinevates laste muinasjutukogumikes. Peale eestikeelsete tõlgete on analüüsi kaasatud Antoine Gallandi kui Ali Baba muinasjutu looja prantsuskeelne tekst, Richard Burtoni tõlge inglise keelde, kuna see on aluseks 1939. aastal ilmunud Leet Jaagu tõlkele, ja Jaakko Hämeen-Anttila tõlge soome keelde, kuna see on aluseks Ehini tõlkele.

Idee analüüsida võrdlevalt Ali Baba muinasjututõlkeid on kasvanud välja huvist uurida reaalide tõlkemeetodeid eesti keelde. Kuna Ali Baba lugude puhul oli ilmselge, et eestikeelsed tõlked on läbinud mitu vahenduskeelt, siis oli esmane eesmärk uurida, kas ja kuidas need vahenduskeeled on mõjutanud reaalide tõlkimist. Seetõttu on töö esimeses osas antud ülevaade tõlketeooriatest ja Newmarki reaalide tõlkemeetoditest.

Kuivõrd iga tõlke puhul on oluline ka kontekst, on tehtud ülevaade 1001 muinasjuttude tõkeloost tervikuna, sh Ali Baba muinasjutu saamisloost ja koostatud Ali Baba muinasjutu bibliograafia eesti keeles.

Kui võrrelda tõlketekste nii sõnavara kui ka motiivide tasandil, siis võib kokkuvõtteks öelda, et kui tõlge ajas muutub ning seda mõjutavad mitmesugused kontekstid (ajastu, alustekst, vahenduskeel, tõlketeksti eesmärgid (lähteteksti eesmärgid ei pruugi kattuda sihtkeele tõlke omadega) ja tõlkija enda stiil), siis Ali Baba tõlgetes saab eritleda kõiki neid tendentse.

Näiteks on tõlget üsna sageli mõjutanud ajastu. Neist kõige ilmsem on näiteks seegi, et kõige vanem tekst on vanas kirjaviisis ja ülejäänud uuemas, kuid Ellerbergi teksti puhul on selgelt näha, et lähtekeele ja sihtkeele teksti vahel on äärmiselt suur kultuuriline distants ja see peegeldub ka tõlkes – Ellerberg peab mitmeid praegu üsnagi tuntud sõnu või nähtusi pikemalt lahti seletama või sihtkultuuri vastetega asendama. Orase ja Jaagu tõlgetes on näha kohmakat sõnastust, kohati ka täpse sõnavara puudumist või pikki ja pisut lohisevaid lauseid.

Üks põhjus, miks tekstid muutuvad, on kindlasti ka tõlke eesmärk. Ellerbergi tõlge jääb perioodi, mil kirjasõna peab tähtsaks rahva rarimist ja valgustamist: kohati on

teksti lisandunud õpetlik-moraliseeriv aspekt. Peale selle on suurem osa tõlkeid mõeldud lastele lugemiseks: nende lugude süžeesid on muudetud palju lühemaks ja puuduvad paljud originaalis esinevad motiivid.

Peale selle toetavad tekstide varieeruvust tõlkija stiilivalikud. Burtoni tõlge erineb nüanssides Gallandi omast üsnagi palju: stiil on selgelt poeetilisem ja lisatud on eksootilist värvingut andvaid detaile. Ehini tõlge erineb Hämeen-Anttila tekstist küll suhteliselt vähe, kuid samas on märgata teatavaid stilistilisi võtteid, mida soomekeelses tõlkes ei esine (kujundlikum keel, alliteratsiooni kasutus).

Head võrdlusmaterjali pakubki Gallandi-Burtoni ja Jaagu-Amburi tõlkeversioonide seos, mis võimaldab üsna hästi jälgida tekstiga toimunud muutusi. Kui eelmises lõigus on mainitud, et Burton on suhtunud Gallandi teksti palju loomingulisemalt, siis Jaagu seevastu on jäänud suuresti kinni Burtoni tõlkesse ja ta on püüdlikult nii Burtoni keerulised laused kui ka eksootilise sõnavara ja araabiakeelsed väljendid oma tõlkesse üle toonud. Kuigivõrd peegeldub tema tekstis ka suhteliselt õhuke tõlkekultuur – laused on kohati kohmakalt sõnastatud – ja ilmselt ka tõlkija pigem vähene tõlkimiskogemus. Samas leidub Jaagu tekstis mitu huvitavat nüanssi, mille põhjal võib oletada, et tal on olnud mingisugused teadmised idamaade kultuurist. Ambur on omakorda lähtunud selgelt põhimõttest toimetada Jaagu tekst lihtsamini loetavaks: ta on välja võtnud ülearuseid sõnu, liigendanud pikad ja lohisevad laused lihtsamateks ning kohati isegi muutnud lausete järjekorda, asendanud eksootilisemad laenu funktsionaalsete vastetega.

Lõppkokkuvõttes tundub, et Ali Baba tõlked peegeldavad üsna hästi ka teiste *Ööde* tõlgete saatust ja suur varieeruvus ei ole kindlasti omane ainult Ali Baba muinasjuttele. Näib, et tegemist ongi ühe kirevama tõkelooga tekstiga üleüldse. Kuivõrd rahvajutt, millel puudub autor, on üleüldse rohkem aldis kõikvõimalikele ümbertöötlustele ja muinasjututõlkesse võidakse suhtuda hoopis teistmoodi kui tavapärasesse ilukirjanduslikku tõlkesse, siis *Ööde* lood on levinud niivõrd paljudes käsikirjades ja läbinud niivõrd palju vaheetappe, et see on andnud tõlkijale suurema loomingulise vabaduse, võimaldades tal saada justkui loo kaasautoriks.

Kirjandus

- Ali Baba ja 40 röövlit: muinajutt kogust „1001 ööd” 1947.** Toimetanud Paul Ambur. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- Annus, Amar 2001.** Tuhat üks ööd. Lugu kuningas Šahrijārist ja kuningas Šāh-Zamanist. – Vikerkaar nr 11/12, lk 2–19.
- Chraïbi, Aboubakr 2004.** Galland's „Ali Baba” and other Arabic Versions. – *The Arabian Nights in Transnational Perspective*. Toim Ulrich Marzolph, lk 3–15.
- Ehin, Andres 1979.** Andres Ehini eessõna. – Üheksateist ööd. Valitud lugusid araabia jutukogust „Tuhat üks ööd”. Vene keelest tõlkinud Ly Seppel ja Andres Ehin. Tallinn: Perioodika.
- EE = Eesti Entsüklopeedia.** Kättesaadav <http://entsyklopeedia.ee/>. Vaadatud 2.5.2016.
- EKK = Eesti keele käsiraamat 2007.** Koost. Mati Ereht, Tiit Ereht, Kristiina Ross. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 2009.** Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre jt. Kättesaadav: <http://www.eki.ee/dict/ekss/>. Vaadatud: 15.4.2016.
- ETY = Eesti etimoloogiasõnaraamat 2012.** Koost Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Roosaar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Kättesaadav: <http://www.eki.ee/dict/ety/>. Vaadatud 11.5.2016.
- Ellerberg, Gustav 1862.** Vanna Juttomees. Ma rahwa lastele armsaks ajawiteks: Jutud I. Tartu: H. Laakmann.
- Galland, Antoine 1806.** Ali Baba et de quarante voleurs exterminés par une esclave. Le Normant. Kättesaadav: https://fr.wikisource.org/wiki/Les_Mille_et_Une_Nuits/Histoire_d%E2%80%99Ali_Ba_ba. Vaadatud: 12.09.2015.
- Gerhardt, Mia Irene 1963.** The art of storytelling. E. J. Brill.
- Holeilone, Peter 1997.** Ali Baba ja 40 röövlit ja teisi muinasjutte. Tallinn: Ersen.
- Hulpach, Vladimír 2008.** Araabia ööd: tuhande ja ühe öö muinasjutud. Tõlkinud Peedu Haaslava. Tallinn: Sinisukk.
- Kaldjärv, Klaarika 2007.** Autor, jutustaja, tõlkija. Borgese autofikatsioonid eesti keeles. Dissertationes Philologiae Romanicae Universitas Tartuensis. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kirjandusest 1911.** – Postimees nr 291. Kättesaadav <http://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=postimeesew19111221.2.19>. Vaadatud 16.4.2016.

- KNAB = Kohanimeandmebaas.** Koost Peeter Päll. Kättesaadav <http://www.eki.ee/knab/knab.htm>. Vaadatud 12.5.2016.
- Laan, Mari 2006.** Reaalide tõlkimine hispaaniakeelse kirjanduse eestindamisel. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikooli germaani-romaani filoloogia osakond. Kättesaadav dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/1309/5/laanmari.pdf. Vaadatud 4.3.2016.
- Lange, Anne 2008.** Tõlkimise aabits. Tallinn: Valgus.
- Lange, Anne 2015.** Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõkeloost. Tallinn: TLÜ kirjastus.
- Lange, Anne; Monticelli, Daniele 2012.** Kuidas kirjutatakse tõkelugu? – Methis, nr 9/10, lk 5–23.
- Maailma parimate muinasjuttude hõberaamat 1994.** Tallinn: Ersen.
- Mahdi, Mushin 1995.** The thousand and one nights. Leiden: Brill.
- Masing, Uku 2007.** Tuhande ja ühe öö jutte Uku Masingu tõlkes. Saatesõna Amar Annus. Tartu: Johannes Esto Ühing.
- Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus.** Kättesaadav <http://www.merriam-webster.com/>. Vaadatud 16.4.2016.
- Munday, Jeremy 2008.** Introducing Translation Studies: Theories and Applications. London; New York: Routledge.
- Newmark, Peter 1988.** A Textbook of Translation. First Published New York: Prentice Hall. Shanghai Foreign Language Education Press.
<http://carynannerisly.wikispaces.com/file/view/A+Textbook+of+Translation+by+Peter+Newmark.pdf>.
- Sider, Florin 1993.** Realia in translation. – Translation as social action: Russian and Bulgarian Perspectives. Toim Palma Zlateva. New York: Routledge, lk 122–128.
<http://books.google.ee/books?id=6u4NAAAAQAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>. Vaadatud: 4.3.2016.
- Stories from the Thousand and One Nights 1909–1914.** Tlk Edward Lane. Toim Stanley Kane-Poole. Harvard Classics. Kättesaadav: <http://www.bartleby.com/16/>. Vaadatud 11.3.2016.
- Sütiste, Elin, 2011.** Märksõnu eesti tõkeloost 1906 – 1940: tõlkediskursust organiseerivad kujundid. – Keel ja kirjandus, lk 908 – 924. Kättesaadav: <http://keeljakirjandus.eki.ee/908-924.pdf>, vaadatud 15.4.2016.
- Tuhat üks öö: hommikumaa muinasjutud 1911.** O. Rudolphi järel H. Oras. Tallinn: J. ja A. Paalman.

Tuhat üks öö: hommikumaa muinasjutud 1921. O. Rudolphi järel H. Oras. Tallinn: Kool.

Vanad head muinasjutud: teine raamat 1997. Jutustanud Christiane Jung. Tlk Raimo Jõerand. Tallinn: Kirilille Kirjastus.

Влахов Сергей, Флорин Сидер 1980. “Непереводимое в переводе” Москва: Международные отношения.

1001 ööd: kauneimad muinasjutud lastele 2008. Tõlkinud Mairi Ernits. Tallinn: Kirilille kirjastus.

1001 ööd: valimik muinasjutte 1939. Tõlkinud Leet Jaagu. Tartu: Eesti Kirjastuse Kooperatiiv.

Wikipedia. Kättesaadav <https://www.wikipedia.org/>. Vaadatud 12.4.2016.

Summary

The paper compares and analyzes the translations of the fairy tale “Ali Baba and the Forty Thieves”. This fairy tale has been a part of a famous fairy tale collection “One Thousand and One Nights” although it originally has not been a part of it and was added to the collection by Antoine Galland, the first translator of *Nights*, into European language.

I have analyzed ten Ali Baba translations into Estonian language. All these texts represent different historical period: the oldest is from the year 1862 (translator Gustav Ellerberg); two from the first half of 20th century (translators Hans Oras and Leet Jaagu), one edited version from the beginning of the Soviet Occupation (editor Paul Ambur), many stories published in children’s fairy tale collections from the 90s (translators Raimo Jõerand, Mart Aru, Mairi Ernits, Peedu Haaslava and one anonymous author) and the newest text from the year 2011, translated by Ly and Andres Ehin. Also I have included the Antoine Gallands text, the translation into English by Richard Burton and the translation into Finnish by Jaakko Hämeen-Anttila.

In theoretical part I have made a short overview about the translation theories and the definitions concerning the realia. In this chapter I have introduced Peter Newmark’s suggested methods, how to translate realia from source language to a target language. I have introduced the history of the *Nights* collection and also the history of Ali Baba fairytale in the world and in Estonia.

The focus of the research has been on two topics. Firstly I compared, how the translators have translated the realia or the cultural situations into Estonian language by using Paul Newmarks classification about the translation methods. Secondly I have analyzed the variation in different translations. In that reason I have given some examples of vocabulary and some more interesting tropes of comparison that the translators have used in order to show if the translator is either more oriented towards exotic or domestic cultural words.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarja Valk (sünnikuupäev 8.12.1979),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teosele „Kui tõlkijast saab jutustaja. Muinasjutu „Ali Baba ja 40 röövlit” tõlgete võrdlus”, mille juhendaja on Katrin Kern,
 - 1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. Olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.5.2016.